

KINCSES KATALIN MÁRIA

## ANTALL JÓZSEF ORVOSTÖRTÉNETI KUTATÁSAI

### Bevezetés

2014-ben egy gyűjteményes kötetben a Tudománytörténeti Intézet kiadásában Kapronczay Károly közre adta Antall József (1932–1993) orvostörténeti tárgyú írásainak válogatás-kötetét,<sup>1</sup> amelyben elsősorban tudományos népszerűsítő írásait és beszédeit gyűjtötte össze. A kötethez írt bevezetőjében a sokoldalú politikus felkészültségéről is írt. A szakmai tudás, a széleskörű európai műveltség mellett az etikus magatartást nevezte meg az egykori miniszterelnököt támogató lelki és szellemi tényezők eredőjeként. Ezek az erők formálták őt tudományos kutatóvá, és ezek az erők mozgatták politikusi pályáján is. Antall József tudományos, orvostörténeti munkásságát áttekintve teljes mértékben akceptálhatjuk Kapronczay Károly véleményét, aki személyesen is igen jól ismerte Antall Józsefet, évtizedeken át dolgozott vele együtt, kutatótársa volt.<sup>2</sup>

Antall József politikai szerepvállalását egy három évtizedes tudományos pályafutás előzte meg az 1960-as évek elejétől-közepétől a magyarországi orvostörténet kutatásában és ezeknek a kutatásoknak az intézményi megteremtésében. Ezt követően politikai karrierjét is tudományos megalapozottsággal és az orvostörténeti tudományszervezés terén elsajátított készségekkel és szemlélettel építette, alakította: az érték felismerésének és a rendszerben látás képességével, a nemzetközi – hangsúlyosan európai – kapcsolatok fontosságának tudatával, a magyar tudománytörténet egyetemes keretek között történő művelésének, értelmezésének dimenzióját tágítva.

Az említett kötet bevezetőjét tekinthetjük egy Antall Józsefről szóló tudományos életrajznak is, hiszen minden olyan fontos biográfiai momentumról megemlékezik, amely tudományos pályafutásához az előzményeket illetően fontos lehet. Ez az írásmű és a 2020-ban megjelentetett életrajzi összefoglaló<sup>3</sup> áttekinti a családi gyökereket, az iskoláztatást, az Antall Józsefet ért hatásokat, a pályakezdet, egyetemi tanulmányait, képzettségét, korai tanári pályáját, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár élén intézményvezetőként és tudományszervezőként végzett

<sup>1</sup> KAPRONCZAY 2014.

<sup>2</sup> Az életút legutóbbi összefoglalása: KAPRONCZAY 2020a.

<sup>3</sup> Uo.

munkáját, végül *A kutató történész és a szakíró* című fejezet az 1960-tól (újra)indult tudományos munkásságának részeként tematikus egységekben azokról a fontosabb témakörökről is megemlékezik, amelyeket Antall József kutatott. Eszerint első választott korszaka és témája a XIX. századi magyar történelem volt, ezen belül is a magyar polgári-nemzeti átalakulás, a nemzeti liberalizmus időszaka, a reformkor és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc,<sup>4</sup> valamint a kiegyezés időszaka.<sup>5</sup> A politikatörténet mellett munkásságában később fokozatosan megjelentek a művelődéstörténeti, oktatástörténeti kérdések, melyekkel ugyancsak intenzíven foglalkozott. Olyannyira, hogy köztudottan ez utóbbiak váltak munkássága meghatározó területévé. Legfontosabb orvostörténeti témája, amit élete során folyamatosan kutatott, Semmelweis Ignác (1818–1865) pályafutása és halálának körülményei, szintén ez utóbbi kérdéskör részének tekinthető.<sup>6</sup>

Az a kutatómunka, amelyet Antall József a magyar orvostörténet diszciplínáján belül végzett,<sup>7</sup> s melynek bemutatását tanulmányunk témájául választottunk, bővebb áttekintést érdemel, melyhez kiváló alapot nyújt az életrajzi összefoglaló mellett tudományos publikációinak annotált bibliográfiája.<sup>8</sup> Elsőként ennek a bibliográfiának a tanulságait vonjuk le, egyszerű mennyiségi elemzést végezve. Képet kaphatunk Antall József kutatásainak dinamikájáról, arról, hogy eredményeit milyen fórumokon publikálta, mondhatni, egyfajta tudományometriai szempontú értelmezést tehetünk tevékenységéről. Ezt követően pedig röviden, de értékelő módon áttekintjük tanulmányai, az általa szerkesztett kötetek, valamint kisebb terjedelmű tudományos és tudományos népszerűsítő írásai alapján azokat az orvostörténeti témaköröket, kérdéseket, amelyekkel foglalkozott, azaz historiográfiai áttekintést adunk Antall József ezirányú munkásságáról.

<sup>4</sup> A témakört, ezen belül Antall József 1848–49-es szabadságharcra vonatkozó kutatásait áttekintette előadásában: HERMANN Róbert: Antall József és a 19. századi magyar történelem. Konferencia-előadás. In: A politikus – történész és a történész – politikus. Emlékkonferencia Antall József miniszterelnök halálának 30. évfordulója alkalmából. A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, az Országgyűlés Hivatala és a Batthyány Lajos Alapítvány konferenciája, Budapest, 2023. december 12.

<sup>5</sup> Ezen kívül kiemelten foglalkoztatta a második világháború idején a polgári ellenzék tevékenysége, a németellenes hazai ellenállás, a magyarországi lengyel menekültügy. KAPRONCZAY 2014. (S. p).

<sup>6</sup> A Semmelweis-kutatás történetét az Antall József kutatásait megelőző időszakra vonatkozóan összefoglalta: KAPRONCZAY 2017.

<sup>7</sup> Tanulmányunkban nem foglalkozunk Antall József intézményvezetőként, tudományszervezőként végzett munkásságával, melynek áttekintését Kapronczay Károly megírta: KAPRONCZAY 2020a.

<sup>8</sup> *Antall-bibliográfia*, 2014.

## Az Antall-bibliográfia tanulságai: szakaszolás, pályáiv, választott műfajok

A vizsgálatunk alapját adó, Antall József tudományos publikációiról 2014-ben összeállított bibliográfia<sup>9</sup> rendhagyó módon magyarázó életrajzi jegyzetekkel készült. Tartalmazza mind tudományos, mind tudományos ismeretterjesztő munkásságát.<sup>10</sup> Tematikus egységben felsorolja az általa írt könyvek, könyvrészletek, könyvszerkesztések, a nyomtatásban közreadott – kongresszuson, konferenciákon, emlékülnepeéseken elhangzott – előadásainak, cikkeinek (tanulmányainak), az általa írt recenzióknak, továbbá a nyomtatásban nem közölt előadásainak, valamint a kéziratban maradt írásainak könyvészeti leírását.<sup>11</sup> Nagy segítségünkre volt az összeállítás Antall József munkáinak kiadástörténeti vonatkozásait illetően is.

Antall József nyomtatásban megjelent életműve két nagy egységre osztható, az életében megjelent munkákra és/vagy a halála után megjelentekre. Munkánkban az előbbi szakaszt vizsgáljuk. Nem vettük föl a fontosabb, korábban kéziratban maradt cikkeit, tanulmányait tartalmazó *Modell és valóság* című válogatásköteteket, amelyek 1994-ben, majd új kiadásban 2007-ben is közlésre kerültek.<sup>12</sup> Tudvalévő, hogy életműve ez utóbbiakkal teljes, azonban az elemzéskor a kéziratban maradt munkákkal is mindvégig számoltunk, amelyek eme posztumusz kötetek anyagát adták, ezért közvetetten nem maradt ki az áttekintésből ez a publikációs anyag sem. Ily módon tehát, ha az életút lezárulta után kerültek közlésre kéziratok közleményei, ezeket a kéziratok munkák közé sorolva vontuk vizsgálat alá, posztumusz megjelenésük ellenére. Az áttekintés további szempontjaként az elemzés során azokkal a kéziratok munkákkal, amelyek később, néhány éves késéssel, de még a szerző életében nyomtatásban megjelentek, nem számoltunk, értelemszerűen ezeket a munkáit nyomtatásban megjelenteknek tekintettük. A magyar és idegen nyelven megjelent munkákat külön-külön is számoltuk. A nyomtatásban megjelent, kongresszuson, konferencián, emlékülnepeesen elhangzott előadásokat természetesen az írott közlemények közé soroltuk (a nyomtatásban nem megjelenteket a szóban elhangzott előadások közé).

Antall József tudományos munkássága – publikációit tekintve – több mint négy évtizedet tesz ki. Első munkája *Az Amerikai Egyesült Államok a világpolitikában* című írás volt 1948-ban, amelynek első nyomtatott változata folyóiratcikk formájá-

<sup>9</sup> *Antall-bibliográfia*, 2014.

<sup>10</sup> Az 1990 utáni politikai írásainak címeit és a róla szóló irodalmat a bibliográfia nem tartalmazza.

<sup>11</sup> A bibliográfia tartalmazza az Antall József által lektorált könyveket is, de ezeket nem vontuk be a vizsgálatba, csak az ő tollából megjelenteket.

<sup>12</sup> ANTALL 1994b., 2007.

ban 1993-ban jelent meg,<sup>13</sup> utolsó munkái pedig halála évében, illetve 1996-ig túlfutóan kerültek közlésre. Utolsó önálló tanulmánya 1993-ban egyik legfontosabb kutatási témájának tárgyában, Semmelweis Ignácra, egy lengyel nyelvű orvostörténeti folyóiratban látott napvilágot.<sup>14</sup> A következő összeállítás Antall József tudományos munkáinak összeállítását tartalmazza éves kimutatásban: nyomtatásban megjelent munkáit, előadásait, valamint kéziratban maradt munkáit.

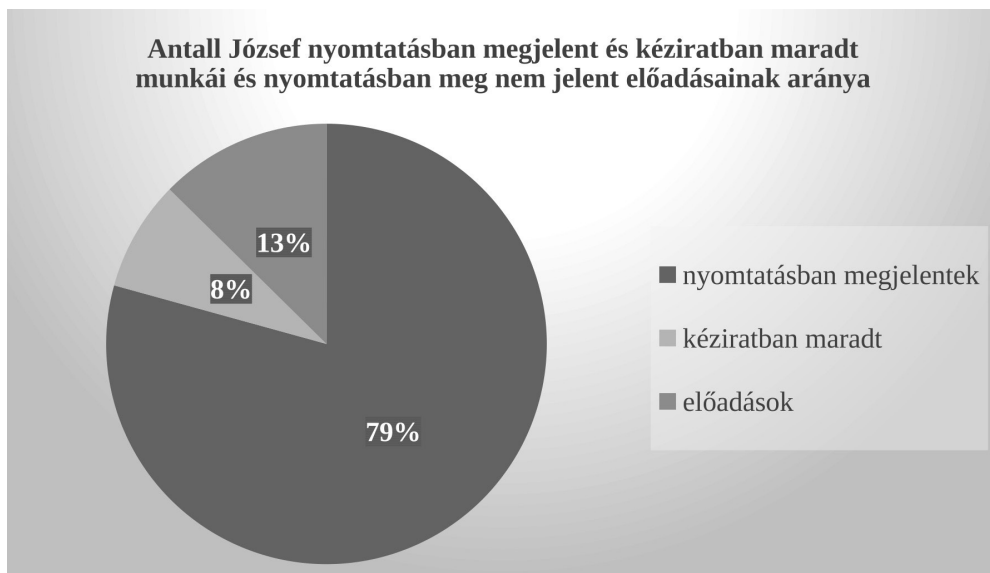
<i>Év</i>	<i>Nyomtatásban megjelent munkák</i>	<i>Kéziratban maradt munkák</i>	<i>Előadások</i>
1948		1	
1951–1952		1	
1953		2	
1954–1955		2	
<del>1956</del>			
1957	1		
1958	1	1	
<del>1959</del>			
1960		1	
<del>1961</del>			
1962	1 (+84 recenzió név nélkül)	1	
1963	1		
1964	2	1	
1965	8		
1966	12		
1967	10		
1968	24	1	
1969	12		1
1970	9		1
1971	21		2
1972	9		1
1973	21		1
1974	7	1	5
1975	6		2
1976	7	1	1
1977	7		4
1978	14	1	5
1979	12	2	6

<sup>13</sup> ANTALL 1993a.

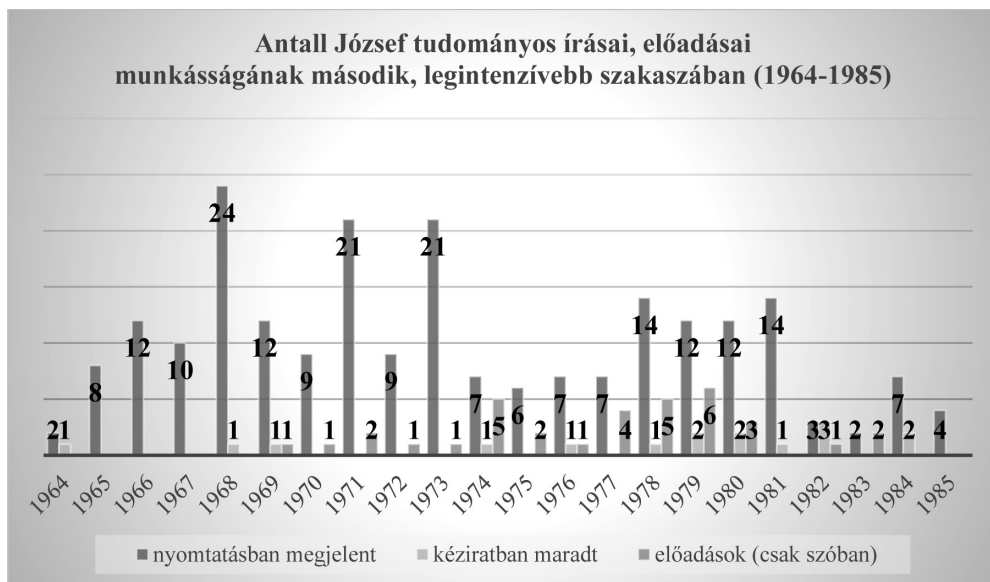
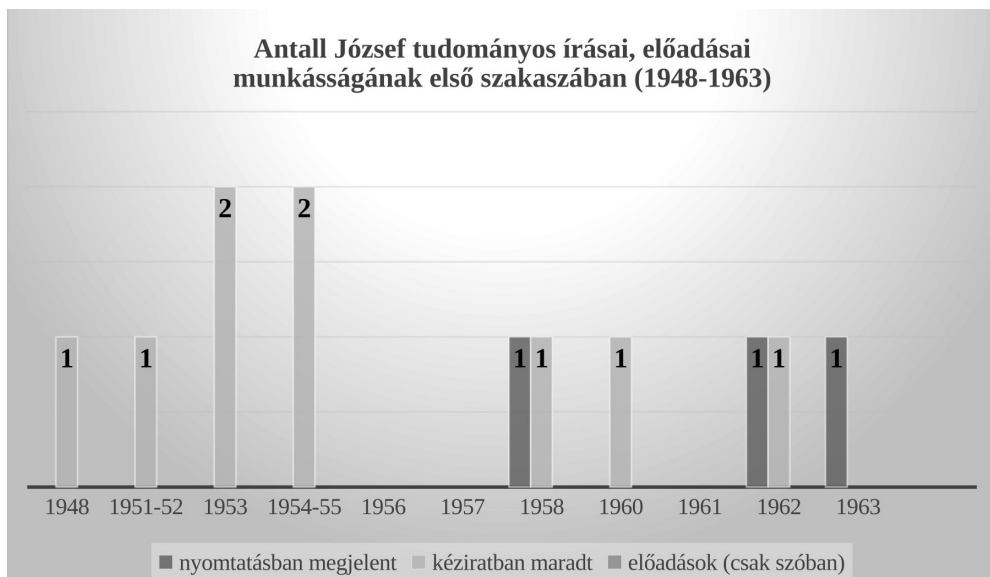
<sup>14</sup> ANTALL 1993c.

Év	Nyomtatásban megjelent munkák	Kéziratban maradt munkák	Előadások
1980	12	2	3
1981	14	1	
1982	3	3	1
1983	2		2
1984	7	2	
1985	4	1	
1986	2		
1987	2		1
1988	12		3
1989	3		
1990	1		
1991	6		
1992	1		
1993	7		
1994	5		
1996	2		
<b>Összesen:</b>	<b>245</b>	<b>25</b>	<b>39</b>

A kördiagram a fenti táblázat eredményeit összefoglalóan és arányaiban szemlélteti:



A fenti kimutatás adatait Antall József munkásságának négy szakaszában a következő oszlopdiagramok szemléltetik:



**Antall József tudományos írásai, előadásai  
munkásságának harmadik szakaszában (1986-1993/96)**



A fenti táblázat és az annak nyomán készített diagramok egyrészt lehetőséget adnak a tudományos pálya szemléltető szakaszolására, másrészt ennek dinamikájára is rávilágítanak az adatok. A tanulságok a következők. Antall József pályafutása mindjárt egy töréssel indult. Nemcsak azért, mert 1956-ban a forradalom miatt két éven át nem alkotott tudományos munkát,<sup>15</sup> hanem azért is, mert a pályakezdő történész addig megírt hat publikációja, közöttük két, levéltárosi-történelmi pályafutása indulásához kapcsolódó, levéltári segédlethez készített bevezető tanulmánya, a *Görgey Artur 1848/49. évi működésének iratai* és a *Budapest főváros közigazgatás-történetének összefoglaló ismertetése* nem jelenhetett meg. Ugyanez lett a sorsa az *Eötvös József népoktatási politikája az 1867-es kiegyezés után. Eötvös második minisztersége* című, a Pedagógiai Tudományos Intézetnek szánt, 1954–1955-ben írt tanulmányának is, valamint az ugyanide írt *Imre Sándor és a közoktatásügy* című 1955-ös összeállításnak, végül az ugyanebben az évben készült, *Az 1934. évi középiskolai reform* című dokumentumkötetnek, annak bevezetőjével együtt.<sup>16</sup>

Első, nyomtatásban is napvilágot látott munkáját 1957-ben írta, a *Pedagógiai Szemlé*ben jelent meg, és Eötvös József 1868-ban Ferenc Józsefhez, az új népiskolai törvényjavaslat bizalmas indoklására írt egyik levelét – tehát egy forrásközleményt

<sup>15</sup> Antall József 1956-os szerepvállalásáról és az őt emiatt ért retorziókról lásd: KAPRONCZAY 2014. (S. p.) *A tanári pályán* című fejezet.

<sup>16</sup> Utóbbi kimutatásunkban a kéziratok közé azért nem vettük föl, mert a mű 1986-ban végül megjelent nyomtatásban: ANTALL 1986a.

és annak történeti kontextusát – tartalmazza.<sup>17</sup> Ez a publikáció megnyitotta az 1960-as évek közepéig indulónak vagy újra-indulónak tekinthető pályaszakaszát, amikor már nem csak a fióknak írt. Évente megjelent nyomtatásban is egy-egy munkája, 1957 és 1964 között összesen hat, azonban írásainak 40%-a (négy tanulmány vagy cikk) ekkor még mindig kéziratban maradt. A másik feltűnő jellemzője ennek az időszaknak a rendkívül intenzív, ám csak névtelenül folytatott publikálás 1962-ben, abban az időszakban, amikor a politikai retorzió<sup>18</sup> a leglátványosabban sújtotta, és a nagy mennyiségű, összesen 84 mezőgazdasági szakmunkáról szóló recenziót/ismeretet csak névtelenül közölhette a *Mezőgazdasági Világirodalom* 1962–1966 közötti számaiban (a fenti kördiagram ezeket még nem szemlélteti).<sup>19</sup>

Antall József helyzete 1963 után, 1964-től változott meg gyökeresen, amikor az akkor szervezés alatt álló Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa lett muzeológusként, ami számára egy új terület volt. Fő feladata eleinte nem is a történeti kutatás, hanem elsősorban a muzeológiai gyűjtőmunka elindítása volt a szervezeti háttér kidolgozásával együtt.<sup>20</sup> Ennek ellenére vagy emellett megkezdte az orvostörténelemhez kapcsolódó tudománytörténeti kutatásait is.<sup>21</sup> A táblázat és a diagramok tanulsága szerint tudományos publikációs tevékenysége igazból 1965-ben indult be látványosan, és azt is láthatjuk, hogy 1969-től már szóban is megnyilatkozhatott. Ettől kezdve nem, vagy alig maradt munkája kéziratban. Úgy véljük, működésének ez a rendkívüli intenzitású időszaka nagyjából 1965-től 1986-ig tar-

<sup>17</sup> ANTALL 1957.

<sup>18</sup> Tanári állásából eltávolították, és előbb a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Vadász utcai fiókjába került, feldolgozó és tájékoztató könyvtárosnak, ami számára megélhetést biztosított és viszonylagos nyugalmat, majd az 1963. évi amnesztia törvény után ismét tanárként is működhetett. Az esti tagozatos felnőttoktatásban, a budapesti I. kerületi Jurányi utcai gimnáziumban taníthatott majdnem egy évtizedig, és párhuzamosan 1963-tól már a szervezés alatt állt Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tudományos munkatársa is volt. KAPRONCZAY 2020a. 107.

<sup>19</sup> „Baráti kapcsolatok révén az 1960-as évek elejétől a Károlyi Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ Mezőgazdasági Világirodalom c. havonta megjelent külföldi agrárfolyóiratokból összeállított referáló folyóirata felesége nevén – külső munkatársként – foglalkoztatta, elsősorban német nyelvű szaklapok állattenyésztési (lő- és szarvasmarhatartás), szőlőtermesztési, kertgazdálkodási témájú írásait összegezte 15-20 sorban, valamint vidéki napilapok „olvasói levelek” rovatában jelentek meg kisebb írásai. A hagyatékában fennmaradt Mezőgazdasági Világirodalom 1962–1966 közötti számaiban pontosan megjelölte referátumait, amelyek száma pontosan 84 tételt tesz ki.” KAPRONCZAY 2020a. 112.

<sup>20</sup> Feladatai muzeológiaiak voltak: a múzeum gyűjteményi rendjének kidolgozása, gyűjtőköri rendszerének kialakítása, az intézmény szervezeti és működési szabályzatának kidolgozása, kiállítástervek összeállítása, műtárgyak gyűjtése. KAPRONCZAY 2014. Intézetvezető és tudományos szervező című fejezet. (S. p.)

<sup>21</sup> Első, egyelőre még csak tudományos népszerűsítő írása a témában: ANTALL 1964.

tott, körülbelül addig, amíg az intézmény főigazgatója nem lett.<sup>22</sup> Ezt a két évtizedes pályaszakaszt egy nagyon élénk, elsősorban orvostörténeti témákat érintő tudományos kutatómunka és az ezek eredményeit közlő publikációk megjelenésének sora jellemzi: elsősorban tanulmányok, valamint recenziók, szerkesztett kötetek, tudományos népszerűsítő cikkek formájában, s évente immáron több előadást is tartott. A 268 tételnyi megjelent publikációja közül 228 ebben az időszakban látott napvilágot, ami látványosan rávilágít arra, hogy ezek az évtizedek jelentették tudományos munkásságának is a legtermékenyebb szakaszát: írásainak 85%-a ekkor került ki a sajtó alól. Az úgymond orvostörténeti tárgyú munkái mind kiadásra kerültek. Ugyanakkor néha-néha kéziratban is maradtak munkái, elsősorban olyanok, amelyek általános történeti témákhoz kapcsolódtak, de vélhetően ekkor már nem azért, mert korábbi eltiltása miatt ekkor sem jelenhettek volna meg, hanem azért, mert ezeket minden bizonnyal nem sikerült befejeznie egyéb elfoglaltságai miatt. Ebben a szakaszban, főleg miután az intézmény megbízott főigazgatója lett, egyre gyakrabban tartott előadásokat is.

Tudományos, benne orvostörténeti pályafutásának harmadik szakaszát a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyv- és Levéltár igazgatása jelentette, és az ezzel együtt járó hivatali teendők megnövekedése jellemezte, valamint az intenzív tudományszervezés: 1968 és 1990 között szerkesztője, majd főszerkesztője volt az *Orvostörténeti Közleményeknek*, és 1986-ban a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság elnökének választották meg. Mindez nem jelentette a kutatómunka teljes lezárását, de publikációinak száma azt mutatja, hogy egyre kevesebb ideje maradt az évek előrehaladtával a levéltári feltárómunkára és a friss eredmények publikálására, vagy munkái, cikkei, tanulmányai befejezésére, amit a kéziratban maradt darabok újbóli megjelenése is jelez. Ebben a periódusban, amikor évente csak két-két írása jelent meg, valamint összesen négy előadást tartott, a kiugró év 1988 volt, de jellemzően ekkor sem valamelyik tanulmánya látott napvilágot, hanem munkatársaival együtt szerkesztett köteteket jelentetett meg, elsősorban az általa vezetett intézmény kiadásában. Vagyis, mondhatjuk, intenzív tudományos kutatómunkája nagyjából 1986-ban befejeződött, és annak volt egy lecsengése 1988-ig, amikor még publikált, illetve ezt követően, azaz a politikusi pályának idején is jelentek meg írásai, de ezek inkább már a kortárs politikatörténethez álltak közel. Az élénk publikációs tevékenységet tehát mindinkább kiszorította az intézményvezetés, a tudományszervezés. Ugyanakkor egészen élete utolsó évéig jelentek meg tanulmányai, már a politikai életbe történő belépése, sőt miniszterelnöksége alatt is. Valójában ezt az időszakot tekinthetjük tudományos pályafutása lecsengésének és lezárulásának. Ha csak néha is, de

<sup>22</sup> Antall József ezirányú tevékenységére lásd: VARGA 2012.

publikált, részt vett kötetek összeállításában, előadásokat tartott, vagy lektori feladatokat vállalt, s mint ahogyan jeleztük, még 1993-ban is összeállított egy tanulmányt: Semmelweis Ignác pályafutása gyakorlatilag élete végéig izgatta.

Antall József, mint említettük, a fenti csoportosításban összesen 268 publikációt jelentetett meg,<sup>23</sup> ugyanakkor arányaiban látszólag sok munkája (25) maradt kéziratban vagy befejezetlen a már említett okokból. Ez ugyanakkor csak 8%-os arányt jelent a teljes életműben, ami, legalábbis a számszerűsítés tekintetében, mindenképp sikeresnek nevezhető tudományos életpályára utal. Összesen 65 tudományos előadást tartott, amelyek 39 alkalommal hangzottak el csak szóban, és 29 alkalommal jelentek meg írásban.

Antall József 1948 és 1993 közötti publikációit – műveinek bibliográfiájára építve, az írásműveket a Kapronczay Károly által megadottakhoz képest pontosabban besorolva – a következő módon és megoszlásban, árnyaltabb módon is csoportosítottuk, ami némiképp eltér a fenti, 2014. évi kategorizálásától. Miután a bibliográfia például egy tételnek vesz egy-egy olyan szerkesztett kötetet is, amelyikben Antall József tanulmányt (vagy akár tanulmányokat és/vagy bevezetőt is) publikált, ezért az alábbi csoportosításban, illetve elemzésben a fenti 268 darabos tételszám jócskán változott. Szintén módosultak az adatok azáltal, hogy itt egyenként vettük föl a név nélkül megírt, említett 84 recenziót is (ezzel összesen 99-re jött ki a recenziók, könyvismertetések száma), továbbá az azonos tartalommal, de idegen nyelveken megjelent munkáit is (írásait és a szerkesztett köteteket egyaránt), ily módon a tételszám összesen 384-re emelkedett. Ebben az esetben is számoltunk a haláláig kéziratban maradt munkákkal is.

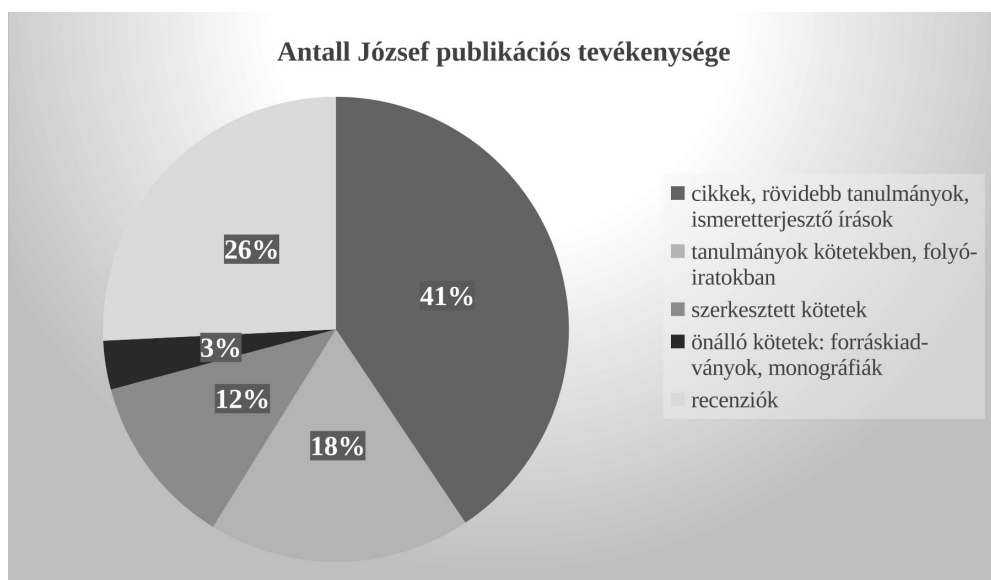
Az első csoportba – ezeket a bibliográfia a „cikkek” közé sorolta – az ismeretterjesztő írásokat és a rövidebb szakcikkeket soroltuk. Mérlegelés után azért közös kategóriába, mert színvonaluk alapján nem tehetünk különbséget közöttük, a szakma és a nagyközönség számára egyaránt tudományos igénnyel íródtak.<sup>24</sup> Ezek az írások elsősorban az *Élet és Tudomány* című tudományos népszerűsítő, valamint a *Természettudományi Közlöny*, a *Gyógyszerészet*, az *Orvosi Hetilap* és az *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* című tudományos folyóiratok hasábjain jelentek meg. Terjedelmüknél fogva ebbe a csoportba vettük föl nyomtatásban megjelent rövidebb előadásait is, valamint ide soroltuk a napilapokban (elsősorban a *Magyar Nemzetben*) megjelent szakcikkeit. Összesen 156 tételt jelent ez a kategória. Antall

<sup>23</sup> Ez a halála után közvetlenül megjelentekre is értendő, amelyek folyamatát még ő indította el.

<sup>24</sup> Napjainkban a tudományometriai fórumok nem a színvonal alapján kategorizálják ezeket az írásokat, hanem az alapján, hogy kapcsolódnak-e jegyzetek az adott írásműhöz. Ezért azok a kutatók, akik felvállalják a tudományos eredmények nagyközönség körében történő színvonalas terjesztésének munkáját is, látványosan hátrányba kerülnek. Elemzésünkör ezt igyekeztünk elkerülni.

József magyar, német, angol, francia, orosz, lengyel és szlovák nyelven publikált. Önállóan vagy munkatársaival közösen összesen 46 kötetet szerkesztett magyar, angol, német és orosz nyelven. Az általa, illetve vele társszerzős műként elkészített önálló kötetek – forráskiadványok, monográfiák (itt is szerepelnek a kéziratban maradtak és a nyomtatásban megjelentek egyaránt) – száma 13. Végezetül, az Antall József által, könyvfejezetként és az önálló, folyóiratokban – javarészt a *Történelmi Szemlében*, a *Századokban* és az *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményeiben* – írt tanulmányok száma 70.

Antall József nyomtatásban megjelent tudományos munkásságát, azaz publikációs tevékenységét a következő diagram szemlélteti:



A diagram szemléletesen – és a fentieknél is árnyaltabban – mutatja meg, hogy Antall József munkásságának több mint a felét a rövidebb lélegzetű szakcikk, tudományos népszerűsítő írások, valamint a nyomtatásban megjelent, rövidebb előadások tették ki. Ennek elsődleges oka nem a mennyiségi mutatók hajszolása, a gyors publikációs kényszer, a témákba való bele-belekapkodás volt, hanem mindenkor a témaválasztás és a források adta lehetőségek: a friss tudománytörténeti adatok, adalékok közlése elsősorban ezt a formát és terjedelmet kívánta meg. Intenzíven, nagy számban, 46 esetben publikált nagyobb terjedelmű tanulmányokat is – összes publikációjának 18%-át teszik ki ezek –, és tudományos pályafutásának mintegy négy évtizedére évente átlagosan egy-két szerkesztett kötet is jutott. Az önálló kötetek,

melyek száma 13, arányában munkásságának 3%-át teszik ki. Ily módon nem mondható, hogy hivatali, muzeológusi teendői miatt „felaprózta” kutatásait és elsősorban csak rövidebb lélegzetű tudományos közlésekre szorítkozott volna. Publikációi javarészt (mai nevén) a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár kiadásában jelentek meg, beleértve (az 1960–1990-es években még) az intézmény kiadásában, illetve szerkesztésében és gondozásában megjelentetett, fent már említett folyóiratokat és szaklapokat is. Végezetül elmondható, hogy nem tekinthetjük kedvelt műfajának a recenziót annak ellenére, hogy az arányaiban összes publikációjának több mint a negyedét teszi ki. Ebben minden bizonnyal közrejátszott, hogy az ’56-os forradalom megtorlásának retorziói őt oly módon is sújtották, hogy akkoriban nem jelenhetett meg a neve feltüntetésével egyetlen, ebbe a műfajba sorolt írása sem – élete során csak 14 további recenziót készített 1965 után.

Antall József munkássága sokrétű volt, a nagyközönség és a szakma számára egyaránt folyamatosan alkotott, és többféle műfajban is publikált történészként, művelődéstörténészként, muzeológusként és levéltárosként. Tudományos munkássága – publikációs intenzitását tekintve – még napjaink mechanikus tudománymetriai kritériumai szerint is kiemelkedőnek értékelhető.

## Antall József orvostörténeti témaválasztásai

### A diszciplína

Az orvostörténet általános értelemben az úgynevezett orvostudomány, azaz az orvoslás tudománya változásainak történetét kutatja. Ahogyan azonban napjaink kutatásai felé haladunk, egyre inkább kapcsolódik az orvostudományon kívül a történet-tudományhoz, és mára azonos súlyúvá vált a két terület. Közelebbről, egy nagyon sokrétű multidiszciplináris tárgy, amely magába foglalja a gyógyítás, a betegségek, az eszközök, az emberi kapcsolatok különleges formáit, beleágyazva a mindennapi élet kultúrájába, szociális-gazdasági helyzetébe. Felöleli a betegségek történetét és a leküzdésükre irányuló törekvések tudománytörténetét, az orvoslás teljes kultúrtörténetét, az egyetemes orvosi gondolkodás és a gyógyítói gyakorlat, valamint az orvostudomány és szakágainak fejlődéstörténetét az ókortól napjainkig. A diszciplína kiemelt csomópontjai a paradigmaváltások az orvoslásban, amelyek meghatározzák az orvostudomány fejlődésének főbb irányait. A kutatások, felfedezések és azok módszertana külön fejezetet képez a szakmatörténetben, melyeknek következményei a gyógyító eljárások változásai, új segédeszközök kialakítása, új feltétel- és ellátásrendszer megteremtése, az orvos és betege közti kapcsolat átrendeződése. Az orvostörténet magában foglalja a történeti korszakok vonatkozó jelenségeinek szoros

kapcsolódását a többi tudományterülethez is, átfogó képet adva a történeti korszakok művelődéstörténeti, kultúrtörténeti jelenségeiről.<sup>25</sup>

Az úgynevezett modern klasszikus német orvostörténeti iskola – amely az 1960-as, 1970-es években alakult ki és az 1980–1990-es években, azaz abban az időszakban élte fénykorát és hatott a magyarországi intézményrendszer és a kutatások kialakulására, amikor Antall József ezen a tudományterületen tevékenykedett – hangsúlyozza, hogy az orvostörténet a történettudománynak egy speciális tudományága, ahol a történeti módszer nem az orvosképzés szolgálatában áll, hanem az orvostudomány rendszere válik a történeti elemzés tárgyává. Az 1980-as évek óta fontos impulzusok érkeztek a történeti kutatás különböző területeiről: a társadalomkutatásból, a mentalitástörténetből, az általános kultúrtörténetből és a politikatörténetből egyaránt. Mindez megköveteli azt is, hogy az orvostörténet együttműködjön más – újabb és újabb – történeti diszciplínákkal és azok módszereivel is, amelyek között napjainkban a kvalitatív hermeneutika éppúgy megtalálható, mint a társadalomtörténetből származó kvantitatív módszerek. Mivel az orvostörténet olyan keresztmetszeti diszciplína, amely nem egyszerűen hozzáadódik a többi tudományterülethez, hanem előbb-utóbb az egész múlt orvostudományának vagy az orvostudomány egész múltjának tárgyává válik, nem alakít ki önálló kritériumokat az orvostudomány tudományosságára vonatkozóan. A történész feladata inkább az, hogy az emberi cselekvést diakronikusan elhelyezze a mindenkori időbeli koordináták között, és ebből a kontextusból kiindulva érthetővé tegye, azaz „historizálja”.<sup>26</sup>

Napjainkban a diszciplína művelői – német területen, ami napjainkban is a leginkább hat a magyar kutatásokra – a társadalmi háttérre, folyamatokra, kölcsönhatásokra helyezik a kutatásban a hangsúlyt, nem pedig az orvostudomány fejlődésére:

<sup>25</sup> A diszciplína részletesebb definiálásában, körülírásában kiindulási alapként a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézetének az orvostörténeti képzés (medicinatörténet) során alkalmazott meghatározását használtuk föl. Lásd: A medicina története. In: <https://semmelweis.hu/medicina-tortenet/bemutakozas/> (2024. február 23.) A magyar *Kaleidoscope* internetes folyóirat – a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézet Orvostörténeti önálló munkacsoport és a LÉTRA Közhasznú Alapítvány kiadványaként, amely a magyar orvostörténeti kutatásokat 2010-től kezdődően Forrai Katalin professzor, főszerkesztő vezetésével megújította, s melynek célja a magyar orvostörténeti kutatások eredményeinek közreadása – meghatározása ennél gyakorlatiasabb, azonban nem teljes: „Kutatásaink központjában az ember áll: az egészség-betegség, a gyógyítás szemlélete, az orvosi antropológia, a betegségek, járványok, a caritas, könyörületesség, az egészséges életre törekvés és mindaz, ami az orvostörténet tárgya.” In: <http://www.kaleidoscopehistory.hu/> (2024. február 23.)

<sup>26</sup> A Heidelbergi Egyetem (Medizinische Fakultät Mannheim der Universität Heidelberg) orvostörténeti felületének meghatározása, összefoglalója: Geschichte der Medizin. In: <https://www.umm.uni-heidelberg.de/geschichte-theorie-und-ethik-der-medizin/geschichte-der-medizin/> (2024. február 23.)

az orvosi gyakorlat, az ellátás és az (intézményesített) betegellátás, valamint a tudományos orvostudomány fejlődése mellett az orvosi hivatás(ok) folytonosságaira és változásaira, önértelmezésére, társadalmi és tudományos legitimitációjára fókuszálnak. Emellett az utóbbi időszakban az orvostudomány diszciplináris differenciálódása, lehetőségeinek és korlátjainak etikai reflexiója, az egyéni felelősség, az orvosi értelmezői tekintély és az állami gondoskodás viszonya, az orvoslás ökonómiája és politizálódása teszi a történeti perspektívát teljessé.<sup>27</sup>

Ebben az összefüggésben a történész Antall József, bár nem volt orvosi képzettsége, politikatörténészként, művelődéstörténészként, az oktatási intézmények kutatójaként egyaránt be tudott kapcsolódni a magyar orvostörténeti kutatásokba, illetve az említett modern klasszikus német orvostörténeti iskolához kapcsolta munkatár-saival a magyar orvostörténeti kutatásokat mindjárt a kezdetektől, az 1960-as évek közepétől. Felismerte, hogy az orvos- és gyógyszerésztörténet a művelődéstörténet kereteibe illeszkedik,<sup>28</sup> továbbá azt is, hogy a történettudomány és az orvos-, illetve gyógyszerésztudomány egyenrangú a diszciplína művelésében: a tudományág műveléséhez egyaránt és egyenrangúként van szükség orvosokra, gyógyszerészekre és történészekre. Emellett átlátta az orvostörténet említett (az 1960-as évektől a német megközelítés szerinti) interdiszciplináris lehetőségeinek jelentőségét és lehetőségeit, és hogy a rokon- és segédtudományok tovább tágítják a kutatási kereteket.<sup>29</sup>

### Az első orvostörténeti témaválasztások és publikációk

Antall József első, immáron orvostörténeti tárgyúnak tekinthető, nyomtatásban is megjelent orvostörténeti közleménye a homeopatikus orvoslásról 1964-ben látott napvilágot a *Természettudományi Közönyben*, amely egy áttekintő szakcikk volt az analogikus (hasonszervi) elven alapuló orvoslási mód történetéről a XVIII. századi kezdetektől, egészen a XX. század utolsó harmadáig, mind az egyetemes, mind pedig a magyar vonatkozások tekintetében.<sup>30</sup> Ebben olyan elfeledett XVIII–XIX. századi neves orvosok nevét és munkásságát mentette ki a feledés homályából, mint Bakody Józsefét (1791–1845), aki korábban Győrött, majd Pesten folytatott orvosi

<sup>27</sup> Lásd a Müncheneri Egyetem (Ludwig Maximilians-Universität, München, Medizinische Fakultät, Institut für Ethik, Geschichte und Theorie der Medizin) kutatástörténeti definícióját: *Medizingeschichte*. In: [https://www.egt.med.uni-muenchen.de/forschung/forsch\\_projekte/geschichte/index.html](https://www.egt.med.uni-muenchen.de/forschung/forsch_projekte/geschichte/index.html) (2024. február 23.)

<sup>28</sup> KAPRONCZAY 2014. (S. p.) *Intézetvezető és tudománysszervező* című fejezet.

<sup>29</sup> A harmadik pillér az intézményi háttér megteremtése volt, egy komplex, múzeumot, könyvtárat, levéltárat, adattárat egybefogó intézmény keretében. Uo.

<sup>30</sup> ANTALL 1964.

gyakorlatot, és ezzel „igen sok hívet szerzett magának a nemesség, különösen pedig az arisztokrácia körében,” s aki végül egy önmagán ópiummal és kininnel végzett kísérlet áldozata lett. Mellette még Forgó Györgyöt (1787–1835) és Almási Balogh Pált (1794–1867) említi meg írásában mint a reformkor leghíresebb homeopata orvosait.<sup>31</sup> Antall József rámutatott, hogy az 1831. évi kolera idején Samuel Ch. F. Hahnemann-nak (1755–1843), a homeopatikus orvoslás német atyjának módszerét, a kinin használatát ajánlották a járvány leküzdésére és a megelőzés biztosítására.<sup>32</sup> A témához Antall József minden bizonnyal Eötvös-kutatásai és a XIX. századi magyar oktatásügy vizsgálata során jutott el,<sup>33</sup> és megállapította, hogy báró Eötvös József (1813–1871) az 1867-es kiegyezés után – miután a homeopata orvoslás elsősorban a fővárosban szerzett egyre több hívet magának, olyannyira, hogy egyesületi szerveződésük is megtörtént – jobb meggyőződése ellenére maga kezdeményezte az Orvostudományi Karon a homeopata tanszék felállítását a gondolat szabadság és a tudományos szabadság eszméjének szellemében, miután parlamenti ügy lett a tanszék alapítás szándékából.<sup>34</sup> A homeopatikus orvoslás története a továbbiakban, évtizedeken keresztül foglalkoztatta Antall Józsefet, magyar és idegen nyelven több tanulmánya is megjelent a témában.<sup>35</sup>

Az első orvosok, akiknek életművével Antall József foglalkozott – első publikációi róluk az *Élet és Tudományban*, a *Természettudományi Közönyben*, a *Gyógyszerészetben* jelentek meg 1965-ben<sup>36</sup> –, Markusovszky Lajos (1815–1893), Bugát Pál (1793–1865) és Semmelweis Ignác (1818–1866) voltak. Markusovszky Lajossal, aki honvédorvos, majd a modern magyar egészségügyi oktatás egyik megszervezője

<sup>31</sup> ANTALL 1964. 520.

<sup>32</sup> „Hahnemann Lipcsében, Bécsben, Erlangenben folytatta tanulmányait. Egy ideig Erdélyben tartózkodott mint Bruckenthal báró háziorvosa... Visszatérve Németországba, folytatta az orvosi gyakorlatot... és kémiai kísérleteket végzett. Kísérletezés közben önmagán vizsgálta meg a kina-kéreg hatását. Azt tapasztalta, hogy nagy adagban lázat idéz elő, míg kis adagban meggyógyítja a lázban szenvedő beteget. Ebből arra következtetett, hogy a gyógyszerek, amelyek egészséges embernél nagy adagban valamilyen betegséghez hasonló tüneteket váltanak ki, kis adagban meggyógyítják az ahhoz hasonló betegséggel sújtott embert.” ANTALL 1964. 518., 520.

<sup>33</sup> Vö.: ANTALL József: *Eötvös József népoktatási politikája az 1867-es kiegyezés után. Eötvös második minisztersége.* (Kézirat, 78 levél.) Pedagógiai Tudományos Intézet, Budapest, 1954–55.; ANTALL 1957.; ANTALL József: *Eötvös József és a Politikai Hetilap.* (Kézirat, 150 levél.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1962.; ANTALL 1963.

<sup>34</sup> ANTALL 1964. 520–521. A tanszék 1872-ben alakult meg.

<sup>35</sup> ANTALL 1969d.; ANTALL 1971a.; ANTALL 1971b.; ANTALL József: A homeopátia Magyarországon. I. (A medicina múltjából). *Magyar Nemzet*, 1980. december 30. 9.; ANTALL József: A homeopátia Magyarországon. II. (A medicina múltjából). *Magyar Nemzet*, 1981. január 6. 9.

<sup>36</sup> ANTALL 1965a.; ANTALL 1965b.; ANTALL 1965d.; ANTALL 1965e.

volt,<sup>37</sup> a továbbiakban is forrásfeltáró szinten foglalkozott,<sup>38</sup> nyilvánvalóan az ő személye is 1848–49-es és Eötvös-kutatásai során került előtérbe.<sup>39</sup> A modern magyar orvosi szaknyelv megteremtője, Bugát Pál is azok közé az orvosok közé tartozott, akik az 1848–49-es szabadságharcban tevékenyen részt vettek, 1848-ban a Honvédelmi Bizottmány kormánya alatt őt nevezték ki Magyarország főorvosává. Követte a magyar kormányt Debrecenbe. A szabadságharcban vállalt szerepe miatt annak bukása után bujdosni kényszerült, megfosztották minden rangjától, tisztségétől, a katedrájától és a nyugdíjától is. A közéletbe 1861-ben térhetett vissza.<sup>40</sup>

### Kutatások Semmelweis Ignácról

A Semmelweis-kutatások Antall József egész pályafutását végigkísérték. Ez volt az a kutatási terület és személy, amely és aki a magyar orvosok között a legtovább és

<sup>37</sup> A magyar kormány megbízásából a szabadságharc alatt szerepet vállalt a magyar katonai egészségügyi szolgálat létrehozásában, a honvédorvosok képzésére létrehozott hadorvosi tanfolyamon katonai sebészetet oktatótt és műtőgyakorlatokat tartott. Ideiglenesen megbízták a fővárosi sebészeti klinika irányításával. 1848 novemberétől a feldunai hadsereg törzsorvosa, a második komáromi (vagy ácsi) csata (1849. július 2.) után ő volt az, aki Görgei Artúr fejesebesülését kezelte, megmentve életét, majd elkísérte a tábornokot Aradra, Nagyszőlősrre, Nagyváradra, ahol orosz fogságba kerültek, majd Görgei száműzetésének helyére, Klagenfurtba is. 1850-ben, a magyar fővárosba való visszatérésekor politikai megbízhatatlanság címén megfosztották egyetemi állásától. 1951-től Balassa János sebészfőorvos magánasszisztenseként tagja lett a Balassa körül csoportosuló haladó orvosi körnek, amely a hazai orvostudomány és közegészségügy felemelésére dolgozott ki terveket. 1867 és 1892 között a Vallás- és Közoktatási Minisztérium alkalmazásában állt, kezdetben az orvostudományi, később az összes egyetemi ügyek előadójaként, 1867-től miniszteri titkári, 1872-től címzetes, 1878-tól valóságos osztálytanácsosi, 1883-tól címzetes, majd 1887-től valóságos miniszteri tanácsosi rangban tevékenykedett. Alapvető érdemeket szerzett a magyarországi orvostudomány új alapokra helyezésében. Ő javasolta a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem felállítását, majd jelentős érdemeket szerzett a pesti és kolozsvári egyetemi oktatás európai színvonalra emelésében. Az Országos Közegészségügyi Tanács tagjaként, majd elnökeként alapvető szerepe volt a magyarországi közegészségügyi rendszer dualizmus kori kialakításában. A pesti egyetem közegészségügyi tanszéke 1874-ben – a világon másodikként – az ő javaslatára alakult meg. Részt vett az 1876-ban elfogadott közegészségügyi törvény kidolgozásában is. 1857-ben ő alapította az *Orvosi Hetilapot*, 1863-ban pedig a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatot. Életére, tevékenységére átfogóan lásd: HÖGYES 1896.; KORÁNYI 1902. Műveinek kiadása: MARIKOVSKY 1905.; FÜLÖP 1986.

<sup>38</sup> ANTALL 1969a.; ANTALL – KAPRONCZAY 1973a.; ANTALL József: Markusovszky Lajos. (Nagy magyar orvosok). *Magyar Nemzet*, 1979. augusztus 8.; ANTALL 1988b.

<sup>39</sup> Markusovszky Lajos többek között az Eötvös család háziorvosa is volt. E kapcsolatnak, illetve az e kapcsolat nyomán kialakuló barátságának is volt köszönhető, hogy a kiegyezés Eötvös-minisztériumában titkári állást kapott.

<sup>40</sup> Életére, tevékenységére összefoglalóan lásd: ANTALL 1965b.; ANTALL – KAPRONCZAY 1973b.; KAPRONCZAY 2000a.; BÖSE – KAPRONCZAY 2013.

a legintenzívebben foglalkoztatta Antall Józsefet: Semmelweis Ignác tudományos pályafutásának feltárása és beépítése a modern kori tudománytörténetbe. Semmelweis életútjának kutatásán keresztül Antall József gyakorlatilag beírta a maga nevét is az egyetemes tudománytörténetbe. Előbb Semmelweis életútját tekintette át nagyvonalakban,<sup>41</sup> majd amikor megjelent Gortvay György és Zoltán Imre, valamint Benedek István monográfiája a tudósról 1966-ban,<sup>42</sup> illetve 1967-ben, és Antall József ismertetést írt ezekről,<sup>43</sup> intenzíven kezdték el foglalkoztatni a hiátusok és a tisztázatlan kérdések az életműben, melyekről idehaza és külföldön számos tanulmányt megjelentetett és előadásokat tartott.<sup>44</sup> Megkezdődött Semmelweis levéltári hagyatékának átfogó összegyűjtése is Antall József vezetésével,<sup>45</sup> és 1968-ban Semmelweis születésének 150. évfordulóján sikeres szimpóziumot szervezett az úgymond legnagyobb magyar orvos emlékére.<sup>46</sup>

Első átfogó tanulmánya Semmelweis munkásságáról 1972-re készült el.<sup>47</sup> Az 1970-es évek végén levéltári források alapján feltárta és tisztázta a magyar orvos halálának körülményeit,<sup>48</sup> ami akkoriban már közel két évszázada volt tisztázatlan, és egyaránt foglalkoztatta a magyar és a külföldi orvostörténeti kutatást. Áttekintette mindennek háttéréül és az összefüggések megértéséhez a XIX. századi bécsi kórtörténeti kutatásokat, és ebben a korabeli orvosi mentalitás addig ismeretlen vonat-

<sup>41</sup> ANTALL 1967a.

<sup>42</sup> GORTVAY – ZOLTÁN 1966; BENEDEK 1967.

<sup>43</sup> ANTALL 1967b.; ANTALL 1967c.

<sup>44</sup> ANTALL 1968d.; ANTALL 1970.; ANTALL 1973a/b/c.; ANTALL 1976a.; ANTALL 1976b.; ANTALL 1978a.; ANTALL 1978b.; ANTALL 1980.; ANTALL 1981.; ANTALL 1982.; ANTALL 1984a.; ANTALL 1987.; ANTALL 1988a.; ANTALL 1991.; ANTALL 1993a.; ANTALL 1993b.; ANTALL 1993c.; ANTALL 1994a. Előadásai a témában: *Semmelweis' Leben und Wirken. Ignac Semmelweis und die Herausbildung der ungarischen medizinischen Schule*. Elhangzott: Rheinland-Wesfalischen Auslandgesellschaft, Dortmund, 1974. november 4.; *Das Medizinhistorische Semmelweis Museum in Budapest. Lichtbildervortrag mit zwei Filmen. és Semmelweis' Leben und Wirken. Ignac Semmelweis und die Herausbildung der ungarischen medizinischen Schule*. Elhangzottak: Institut für Geschichte der Medizin der Universität Düsseldorf. Düsseldorf, 1974. november 13.; *Semmelweis Ignác életútja és életműve*. Elhangzott: Semmelweis születésének évfordulója alkalmából, Székesfehérvár, 1978. június 30.; *Semmelweis Ignác és a magyar orvostörténet-írás*. Elhangzott: Debrecen, 1980. július 1.; *Semmelweis Ignác alakja és a szépirodalom*. Elhangzott a Száraz György: *Gyilkosok* című darabjával kapcsolatban megnyitott kiállítás alkalmából. Eger, 1980. július 9.; *Zur Geschichte der Semmelweis-Forschung und Historiographie*. Elhangzott Nyugat-Berlinben, az 1983. január 9–13. között megrendezett orvostörténeti kongresszuson.

<sup>45</sup> ANTALL 1968a.; ANTALL 1968b.

<sup>46</sup> *Antall-bibliográfia*, 2014. (S. p.) 11. jegyzet.

<sup>47</sup> ANTALL 1972a/b/c/d., majd ANTALL 1977a.; ANTALL 1977b.; ANTALL 1977c.

<sup>48</sup> ANTALL 1967d.; ANTALL – R. HARKÓ – VIDA 1986.; ANTALL 1978b.; ANTALL 1978c. Mindez összekapcsolódott a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum kiállításával, melynek fontos része volt a névadóról készített tárlategyüttes is. Vö.: ANTALL 1968c.

kozásaira világított rá.<sup>49</sup> Szintén ehhez a témakörhöz kapcsolódott legutolsó jelentős orvostörténeti publikációja, amely német nyelven jelent meg immáron miniszterelnökségének idején, 1993-ban, egy kölni orvostörténeti témájú tanulmánykötetben *Semmelweis és a Pesti orvosi iskola (Semmelweis und die Pester medizinische Schule)* címen.<sup>50</sup> A téma tehát évtizedeken át foglalkoztatta, a német kézirat első változatát még az 1980-as évek végén készítette el. Mindennek következtében jórészt Antall Józsefnek köszönhető, hogy a nemzetközi kutatás kénytelen volt elfogadni Semmelweis Ignác felismerésének elsőbbségét bécsi kollégáival szemben, és ennek tudható be, hogy 2013-ban az UNESCO a Világ Emlékezete Program keretében múltunk megőrzésre méltó szellemi alkotásainak jegyzékébe felvette Semmelweis Ignácot, különös tekintettel a gyermekágyi láz kórtanáról, fogalmáról és megelőzéséről 1847 és 1861 között készített publikációira, melyeket Antall József tárt föl rendszerező módon.<sup>51</sup>

### Kutatások a magyar orvostörténet témakörében

Kosáry Domokos, aki áttekintette Antall József ezirányú tudományos munkásságát, az orvostörténeti témakörök közül a Semmelweis-kutatáson kívül<sup>52</sup> a következőket emelte ki Antall József munkásságának sarokköveiként: a hazai egészségügyi nevelés fejlődése a XVIII–XIX. században, a hazai orvostörténet alakulása ugyanebben az időszakban, némi áttekintésül az orvosi kar első pest-budai éveire, a centralisták és az úgynevezett pesti orvosi iskola (Balassa János, Markusovszky, Korányi Sándor, Lumniczer Sándor, Semmelweis stb.)<sup>53</sup> eszmei kapcsolatai, az abszolutizmus és a liberalizmus egészségügyi politikájának története, az 1848/1849-i magyar szabadságharc katonai szervezetének kérdései, továbbá Korányi Sándor (1866–1944), Lumniczer Sándor (1821–1892), Jendrassik Ernő (1858–1921) és más XIX. századi orvosok gyógyítói, intézményalkotó és oktatási szerepe és írásai.<sup>54</sup> Posztumusz megjelentetett tanulmánykötetének írásai alapján<sup>55</sup> a sort elsősorban magyar–holland és magyar–török orvostörténeti kapcsolatokkal, a kiemelkedő XIX. századi orvosok

<sup>49</sup> KAPRONCZAY 2014. (S. p.) *A kutató történéssz és a szakíró* című fejezet.

<sup>50</sup> ANTALL 1993a.

<sup>51</sup> KAPRONCZAY 2014. (S. p.) *A kutató történéssz és a szakíró* című fejezet.

<sup>52</sup> Erre vonatkozó kutatásait összefoglalta: KAPRONCZAY 2020b.

<sup>53</sup> A még nem említett orvosok életrajzi adatai: Balassa János (1814–1868); Korányi Sándor (1866–1944); Lumniczer Sándor (1821–1892).

<sup>54</sup> Kosáry Domokost idézi legutóbb: KAPRONCZAY 2020b. 11.

<sup>55</sup> ANTALL 2014a.

életrajzával, valamint a liberalizmus egészségügyi politikájának témakörével tehetjük teljessé.

Ezek közül a korai, majd folyamatos kutatási területébe egyaránt beletartozott a magyar orvostudomány XVIII–XIX. századi története.<sup>56</sup> A témakörön belül Antall József az 1970-es években elsőként – még Kosáry Domokos előtt – mutatott rá a magyar orvosi kar felállításában és általában Mária Terézia (1717–1780) főhercegnő, királynő egészségügyi reformjait illetően a holland vendég, Gerard van Swieten (1700–1772) udvari orvos szerepére, akit az uralkodónő nemcsak fia, II. József (1741–1790) nevelésével bízott meg, hanem a birodalom, s benne Magyarország oktatásügyének és egészségügyének átszervezésével, pontosabban utóbbi vonatkozásban annak teljes körű intézményi hátterének kiépítésével, és ezen belül a nagyszombati egyetem orvosi karának megszervezésével is.<sup>57</sup> A holland orvos volt az, aki mint Antall József rámutatott, kinevezte az első öt magyar orvostanárt is – és ez már átvezet a kiemelkedő XVIII–XIX. századi magyar orvosokról szóló munkásságához –, Plenck Jakabot, Prandt Ádámot, Trnka Vencelt, Soretics Mihályt és Winterl Jakabot,<sup>58</sup> hogy reformjai szellemét Magyarországon meghonosítsák. Az ő helyzetük – ahogy Antall József fogalmazott – „...nem volt könnyű, de orvosi tudásuk legjavát igyekeztek hallgatóiknak átadni és az oktatás feltételeit biztosítani.”<sup>59</sup> Antall József volt az, aki arra is rámutatott – miután a Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárának C67-es szekcióját áttekintette –, hogy az említett, még a bécsi iskolához tartozó orvosokat második generációként immáron magyar orvosok váltották, például Bene Ferenc, Stáhly György és Stáhly Ignác, valamint Rác Samuel<sup>60</sup> és mások,

<sup>56</sup> Lásd előadásait: *Eötvös és a centralisták egészségügyi politikája – a magyar orvostudomány reformja*. Elhangzott a Magyar Orvostörténelmi Társaság 1969. november 11-én, a Budapesti Orvostudományi Egyetem tanácstermében rendezett jubileum ülésen.; *Kształcenie lekarzy na Węgrzech w XVIII. i. XIX. wieku. – A magyar orvostudomány a XVIII–XIX. században*. Elhangzott a Kopernikusz Orvostudományi Egyetem és a Krakkói Orvostudományi Társaság IX. Kongresszusán, melyet a krakkói Orvostudományi Kar átszervezése, egyben az első lengyel klinika alapítása 200. évfordulója tiszteletére rendeztek. Krakkó, 1980. október 10. Lásd továbbá: ANTALL JÓZSEF: Az orvostudomány irányja Magyarországon. (A medicina múltjából). *Magyar Nemzet*, 1980. november 11. 9.; ANTALL – KAPRONCZAY 1988.

<sup>57</sup> ANTALL 1977d. Vö.: KOSÁRY 1983. 104., 130., 141., 271., 284–287., 371–372., 508., 602–611. Gerhard van Swieten vonatkozó munkásságára a magyar szakirodalomban legutóbb lásd: KRÁSZ 2023.

<sup>58</sup> Életrajzi adatok: Plenck József Jakab (1735–1807); Prandt Ádám Ignác (1739–1817); Schoretich Mihály (1741–1786); Trnka Vencel (1739–1791); Winterl Jakab József (1739–1809). Bővebben lásd róluk: ANTALL 2014b. (S. p.)

<sup>59</sup> KAPRONCZAY 2014. (S. p.)

<sup>60</sup> Életrajzi adatok: Bene Ferenc (1775–1858); Stáhly György (1755–1802); Stáhly Ignác (1787–1849); Rác Samuel (1774–1807). Bővebben lásd róluk: uo.

akiknek nevelőmunkája nyomán már a XIX. században számos kiváló, a pesti egyetemen végzett orvos működött.

Antall József a magyar orvostudomány XVIII. századi előzményei mellett a kérdés XIX. századi átfogó történetével is foglalkozott, és ehhez a témához is Eötvös-kutatásai vezették el. Előbb 1969-ben tartott egy előadást *Eötvös és a centralisták egészségügyi politikája – a magyar orvostudomány reformja* címmel a Magyar Orvostörténelmi Társaság 1969. november 11-én, a Budapesti Orvostudományi Egyetem tanácsstermében rendezett jubileum ülésén, majd megjelentetett egy összefoglaló cikket a témában 1980-ban,<sup>61</sup> de a téma teljes összefoglalásáról szóló tanulmánya csak halála után, egy válogatáskötetben jelenhetett meg.<sup>62</sup>

### Magyar–holland és magyar–török orvostörténelmi kapcsolatok

Antall József a magyar–holland orvostörténelmi kapcsolatok kutatásával 1986-tól kezdődően elsőként és mindjárt a kezdetektől programszerűen foglalkozott, ekkor publikálta tanulmányát a kutatási irányokról, lehetőségekről egy nagyobb, átfogó, a holland (németalföldi) művelődés magyar vonatkozásainak feltérképezéséhez kapcsolódó program keretében.<sup>63</sup>

A témát elsősorban a XVII. századi magyarországi protestáns peregrináció történetébe illeszkedően tekintette át, és ezzel kutatásainak időkereteit is kitágította. Foglalkozott a Hollandiában René Descartes (1596–1650) hatása alá került Apáczai Csere János (1625–1659) németalföldi tanulmányúttal, ennek hatásával és jelentőségével, vagy épp a karcagi teológus és orvos Martinus Carceus (Carceus Márton, 1643 k. – 1670 k.) tevékenységével,<sup>64</sup> aki a leydeni anatómus, Franciscus Sylvius (1614–1672) munkatársaként hosszabb ideig tevékenykedett Hollandiában. Az övéknél ismertebb Dimjén (Dimián) Pálnak (1665–1720), az orvosnak és unitárius papnak, a kolozsvári unitárius gimnázium tanárának a neve, aki ugyancsak Leydenben végzett.<sup>65</sup> De ennek előtte Utrechtben és Franekerben tanult a híres Enyedi Samuel (1627–1671) is,<sup>66</sup> vagy Erdély másik orvosa, Fejérvári István (†?1688), csakúgy, mint a debreceni kollégium későbbi orvos-rektora, Kovács György (1645–†?), akinek Hol-

<sup>61</sup> ANTALL József: Az orvostudomány iránya Magyarországon. (A medicina múltjából). *Magyar Nemzet*, 1980. november 11. 9.

<sup>62</sup> ANTALL 2012.

<sup>63</sup> ANTALL 1986b., 2014b.

<sup>64</sup> Életére, tevékenységére lásd: H. TÓTH 1991.

<sup>65</sup> Életére, működésére lásd: GAAL 2010.

<sup>66</sup> Enyedi Sámuel életműve teljes egészében feldolgozatlan. Tudomásunk szerint a lexikon-szócikkeken kívül, valamint az általa írt és nyomtatásban fennmaradt írói munkásságán kívül egyetlen rövid életrajzi áttekintés áll rendelkezésünkre: FONT 2000.

landiában jelentek meg orvosi könyvei – és a sort folytathatnánk.<sup>67</sup> Antall József feltárta a leydeni egyetem tanárának, orvosának, Herman Boerhaave-nak (1668–1738) a teljes magyarországi hatását (van Swieten is nála tanult), s e kontextusban több XVIII. századi magyar orvosdoktor tevékenységét, a híres eperjesi orvos, Raymann János Ádámától kezdve Perliczy János Dániel Nógrád megyei főorvoson, vagy Hatvani Istvánon át, egészen a kolozsvári Pataki Sámuelig.<sup>68</sup>

A témák közül, amelyeket Antall József kutatásaival föltárt, megemlíthetjük a török és magyar orvostörténeti kapcsolatokat is. Előbb előadást tartott erről az 1988. március 12–14. között, Ankarában, a Militarmedizinische Akademie Gulhane megállapításának 90. évfordulóján rendezett, a törökországi modernizáció folyamatával, és ebben az európai medicina hatásával foglalkozó konferencián, majd ez az előadása 2014-ben megjelent a kéziratban maradt munkáit közreadó kötetben.<sup>69</sup>

E területen is a saját kutatási korszakánál korábbi időkeretek közé is merészkedett azon túl, hogy szakaszolta a XIX. századi török–magyar orvosi kapcsolatokat. Igyekezett összegyűjteni azokat a magyar orvosokat, akik az Oszmán Birodalom területén a hódoltság időszakában tevékenykedtek, majd amikor II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) erdélyi fejedelem és körének emigrációja kapcsán a fejedelem környezetében lévő török és magyar orvosokat kutatta, felhívta a figyelmet ezekre a fontos kapcsolódási pontokra, némi szarkazmussal rámutatva, hogy a török–magyar kulturális és orvostörténeti kapcsolatok nemcsak az oszmán hódításnak a magyarországi fűrdőkultúrára tett hatásából állnak.<sup>70</sup>

Feltárta a szerepét azoknak a honvédorvosoknak, akiknek a törökországi orvoslásban is fontos szerepük volt az 1848–49-es szabadságharc után. Közöttük írt Gaál Gusztáv (1818/1819–1862) seborvosról, aki 1848 októberében a légió százados orvosaként József Bem (1794–1850) altábornagy stábjához tartozott. 1849 tavaszán törzsorvos volt, a honvéd táborig kórházak felügyelője. Gaál Veli bég néven, ezredesi

<sup>67</sup> Fejérváriról a szakirodalom csak az említés szintjén szól. Lásd: WESZPRÉMI 1970. 333.; PATAKI 2004. Tatai Kováts Györgyről (Georgius Kovacs Tatai) csak művein keresztül van tudomásunk, lásd: *Hercules Vere Cognitus, Certus Exul, id est Epilepsiae Vera Dignotio ac Ejusdem Certa Curatio, Libris duobus comprehensa*. Lugduni Batavorum, 1670. (Interneten elérhető: [https://archive.org/details/bub\\_gb\\_xYUpmkExtH8C/page/n3/mode/2up?view=theater](https://archive.org/details/bub_gb_xYUpmkExtH8C/page/n3/mode/2up?view=theater); 2024. február 24.); *Disputatio Medica Inauguralis, De Podagra...* Lugduni Batavorum, 1670.; *Disputatio Medica de renum et vesicae calculo*. Lugduni Batavorum, 1670. Felsorolásuk: RMKT III. 1. rész, 791., 792., 795. és 2. rész, 4.

<sup>68</sup> ANTALL 1986b., 2014b. (A felsorolt orvosokról a legjobb összefoglaló Antall Józsefnek ez a tanulmánya.) A felsorolt személyek, orvosok életrajzi adatai: Raymann János Ádám (1690–1770); Perliczy János Dániel (1705–1778); Hatvani István (1718–1786); Pataki Sámuel (1692–1766).

<sup>69</sup> ANTALL 2014c. (S. p.)

<sup>70</sup> Uo.

ranggal „vezérorvosi” beosztást nyert az oszmán haderőben, miután Törökországba emigrált. Előbb az alexandriai katonai kórház igazgatója lett, majd hamarosan, 1850 májusában az isztambuli Orvosi Akadémia – ahol európai orvostudományt oktattak – belgyógyásztanárának nevezték ki. Részt vett a krími háborúban (1853–1856) is, majd onnan visszatérve folytatta tanári tevékenységét, hagyományos bécsi tudományos kapcsolatait mindvégig megtartva és ápolva. Isztambul egyik legkeresettebb orvosaként a korszerű belgyógyászati szemlélet megteremtője volt a török orvosképzésben.<sup>71</sup>

A következő orvos Hammerschmidt Károly (1800–1874), aki a bécsi felkelést követően Magyarországra érkezve szintén és mindvégig József Bem mellett harcolt honvéd törzsorvosként, s több erdélyi honvédkórházat is vezetett. A temesvári csata után is követte Bemet, közvetlen kíséretében lépte át a török határt. Már 1849 októberében tanári megbízatást kapott az isztambuli Orvosi Akadémián, de az osztrák követ tiltakozására – rövid időre – a damaszkuszi kórházba osztották be sebésznek. Előbb Gaál Gusztávhoz hasonló karriert futott be Abdullah efendiként a török hadseregben, majd őt követte a belgyógyászati tanszék tanári státusában. Orvosi munkája mellett természettudományos téren is tevékenykedett, az egyetem ásványtan- és zoológiaprofesszorává is kinevezték 1873-ban. Török nyelven számos tankönyvet írt, és fontos adatokkal gyarapította a Boszporusz vidékének geológiai és zoológiai ismereteit. 1868-ban Isztambulban megalapította a Török Természettudományi Múzeumot, megalapozva annak jelentős ásványgyűjteményét is.<sup>72</sup> Antall József értékelése szerint a törökországi magyar emigráció egyik legnagyobb tudományos tekintélyének számított.<sup>73</sup>

Robay (szül. Romich) János (†1855) honvéd törzsorvost is említhetjük Antall József kutatásai jóvoltából, aki Ahmed pasaként Bagdadban hunyt el 1855-ben a török hadsereg kötelekében, és a török hadseregben a legmagasabb rangot érte el Egyiptom, majd Irak vezérorvosaként.<sup>74</sup>

Schneider Antal (1816–1897) 1840 után Temes vármegye tiszti főorvosa lett, 1848 nyarán előbb a nemzetőrség hadnagy-, majd szeptembertől a honvédség százados orvosa volt. 1848 decemberében Bem erdélyi csapataihoz vezényelték, 1849 februárjában főtörzsorvos lett, a piski csata (1849. február 9.) után ő kezelte Bem kézsérülését, s ezért ő lett az az orvos, akiben a tábornok mindvégig a leginkább megbízott. Követte őt az emigrációba, és halálos ágyánál is ott volt. A krími háborúban az egyik

<sup>71</sup> ANTALL 2014c. (S. p.) és legutóbb: KAPRONCZAY 2000b. 290–291.

<sup>72</sup> ANTALL 2014c. (S. p.); és legutóbb: KAPRONCZAY 2000b. 291.

<sup>73</sup> ANTALL 2014c. (S. p.)

<sup>74</sup> Uo. és legutóbb: KAPRONCZAY 2000b. 292.

arab hadsereg vezérorvosi tisztségét töltötte be, majd Hussein (Hüszejn) bejként szolgált a török hadseregben.<sup>75</sup>

Az eredetileg francia katonáorvos, Mustárdy János (Jean De La Masch, †?) a napóleoni háborúk idején került Magyarországra, s miután magyar feleséget választott, itt maradt és 1836-tól Szilágy-Somlyó megye másodfőorvosi állását kapta meg. A szabadságharc idején már közel 70 éves volt, 1848-ban belépett a honvédség kötelékébe törzsorvosként. Helyőrségi kórházakban szolgált, a szabadságharc leverése után pedig ő is Törökországba menekült, az isztambuli francia negyed orvosaként működött Jussuf efendiként.<sup>76</sup>

A kiemelt magyar orvosok között, akik az 1848–49-es szabadságharc után Törökországban, emigrációban folytatták orvosi tevékenységüket, megemlíthetjük Kálazdy (szül. Kaufmann) Móricot (1819–1875) is, aki bécsi praxisát váltotta fel 1848 júniusában, amikor orvosi állást kért a szerveződő magyar haderőben. A kanizsai, majd a löcsei és a komáromi táborig kórházakat vezetett. 1849 januárjában a VII. hadtest „rendező főorvosának” nevezték ki, feladata több táborig kórház (Győr, Tata, Bátorkeszi, Perbet, Léva, Nyitra, Martonvásár stb.) megszervezése és irányítása volt. 1849 októberében ő is Bem kíséretében hagyta el a vidini táborát. Szulejmán néven felvette az iszlámot, de Bem tábornokot polgári orvosként követte. Ő is részt vett az oszmán haderő kötelékében a krími háborúban, de annak befejezése után kilépett és polgári orvosi praxist folytatott Isztambulban. Kálazdy gyakran megfordult az emigráció magyar központjaiban, és Kossuth Lajos környezetében is feltűnt: emlékiratai tanúsága szerint ő tanította török nyelvre Kossuthot a törökországi emigráció időszakában.<sup>77</sup>

A török–magyar kapcsolatok témakörében a XIX. századi tudományos, kulturális kapcsolatokat kutatva, Antall József kutatásai irányították rá a figyelmet arra, hogy a börtönre ítélt és törökországi emigrációba kényszerült, török feleséggel bíró Oroszhegyi Józsnak (1822–1870) a magyar orvosi szaksajtóban közölt beszámolóit milyen értékes forrásoknak,<sup>78</sup> mint ahogyan szintén hasznos források Tarczay Kálmán (1844–1913) és Regéczy Nagy Imre (1854–1891) orvosok levelei is. Utóbbiak az 1878. évi boszniai okkupáció idején jártak a balkáni török tartományokban és

<sup>75</sup> ANTALL 2014c. (S. p.); és további pályafutására részletesebben lásd legutóbb: KAPRONCZAY 2000b. 292.

<sup>76</sup> ANTALL 2014c. (S. p.); és további pályafutására részletesebben lásd legutóbb: KAPRONCZAY 2000b. 293–294.

<sup>77</sup> ANTALL 2014c. (S. p.); és további pályafutására részletesebben lásd legutóbb: KAPRONCZAY 2000b. 293.

<sup>78</sup> ANTALL 2014c. (S. p.) Pályafutására lásd továbbá: KAPRONCZAY 1997.

adtak hiteles beszámolót tapasztalataikról, a lakosság egészségügyi viszonyairól.<sup>79</sup> Az 1870-es évektől kezdve aztán – a külföldi szolgálatot engedélyező levéltári iratok tanúsága szerint – körülbelül mintegy 70 magyar orvos távozott hosszabb-rövidebb időre az Oszmán Birodalomba, legtöbbször 2-3 éves szerződéssel – tárta föl Antall József a téma teljességét.<sup>80</sup>

Értékelésként Antall Józsefnek a török–magyar orvosi kapcsolatokról szóló kutatásairól megállapíthatjuk, hogy bár jegyzetekkel ellátott tanulmányt nem készített előadásából, de vizsgálatai kiemelkedő jelentőségűek, mert rávilágítanak arra, hogy az Oszmán Birodalom XIX. századi modernizálásában, illetve az európai mintájú, modern intézményrendszer megteremtésében az 1848–49-es szabadságharc után török földre emigrált, többségében egykori honvédorvosoknak meghatározó szerepük volt.

### Kiemelkedő XIX. századi orvosok életrajzai a liberalizmus egészségügyi politikájának tükrében

Antall József a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársaként évtizedeken keresztül, kitartóan és szisztematikusan igyekezett feltárni a XIX. századi magyar orvosi művelődés jelentős alakjainak életútját, tudományos tevékenységét. Mindezt az 1848–49-es szabadságharc honvédorvosaihoz, a szabadságharc orvosi intézményrendszerének feltérképezéséhez, majd az 1860-as évektől és elsősorban az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után kiépülő magyarországi liberális egészségpolitika kérdéseire kapcsolódóan, illetve ezen témakörökbe illesztve végezte.<sup>81</sup> Átfogó áttekintése, amely a témában több évtizeden át formálódott, készült, bővült, végül 1988-ban jelent meg a Budapesti Királyi Orvosegyesület alapításának 150. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián tartott egyik előadása alapján.<sup>82</sup> Tanulmányunkban a XIX. századi intézményteremtő orvo-

<sup>79</sup> ANTALL 2014c. (S. p.) Tarczay Kálmánra lásd legutóbb: VASY 2013–2014. Leveleit közölték: KAPRONCZAY – T. VIDA 1975. és PAPPNÉ TARCZAY 1975. Regéczi Nagy Imréről azóta is csak lexikon szócikkek vannak SZINNYEI 1906. (XI.) 666–667. hasáb. alapján.

<sup>80</sup> ANTALL 2014c. (S. p.)

<sup>81</sup> Első áttekintése: ANTALL József: A nemzeti liberalizmus egészségügyi politikája és a magyar orvosi iskola kialakulása. I. A liberalizmus és a centralisták. (A medicina múltjából). *Magyar Nemzet*, 1980. november 25. 9.; ANTALL József: A nemzeti liberalizmus egészségügyi politikája és a magyar orvosi iskola kialakulása. II. A pesti orvosi iskola. (A medicina múltjából). *Magyar Nemzet*, 1980. december 2. 9.

<sup>82</sup> ANTALL 1998c.

sok némelyikéről fentebb már szóltunk. Rajtuk kívül az alábbi személyeket kell kiemelnünk.<sup>83</sup>

Markusovszky Lajos,<sup>84</sup> Bugát Pál és Semmelweis Ignác voltak az első orvosok, akikkel Antall József először 1965-ben, illetve 1965-től foglalkozott. A következő személy a sorban, akinek Antall József az orvosi életművére (is) ráirányította a figyelmet, az irodalmár, esztéta, kritikus, filozófus és egyben orvos, természettudós Toldy (szül. Schedl) Ferenc (1805–1875) volt.<sup>85</sup> 1969-ben Antall József a Bajza József–Toldy Ferenc-levelezéskötetet recenzálta,<sup>86</sup> és nyilvánvalóan ekkor keltette föl a figyelmét a kor leghíresebb irodalomkritikusának orvosi pályája. Kutatásai 1979-re értek be, amikor Kapronczay Károllyal életrajzi összefoglalókat készített róla.<sup>87</sup> A Toldy-életrajzok<sup>88</sup> tanúskodnak a leginkább arról, hogy Antall József egy-egy orvos életútját annak teljes kapcsolatrendszerében tudta feltárni, továbbá átfogó módon politika-, oktatás-, művelődés- és tudománytörténeti kontextusban elhelyezni. A Toldy Ferencről szóló írásainak vizsgálati szempontjai rávilágítanak Antall József tudományos értékrendjére, valamint az általa jól ismert és mindvégig szem előtt tartott, az európai műveltséget akceptáló és mindvégig figyelemmel kísérő történeti látásmódjára is. Erre példaként említhető, amikor az 1829-től orvosi praxist (is) folytató Toldy Ferenc szorgalmáról, munkabírásáról, magas színvonalú képzettségéről, európai szintű (bécsi, berlini, göttingeni, bonni, párizsi, genfi, milánói, paviai, fiumei) tudományos kapcsolatrendszeréről ír.

Antall József Korányi Frigyes tevékenységével születésének centenáriuma, egyben hagyatékának az Orvostörténeti Múzeumba kerülése kapcsán kezdett foglalkozni.<sup>89</sup> Munkásságát a Balassa János által vezetett, úgynevezett pesti orvosi iskola megteremtésének vonatkozásában tekintette át.<sup>90</sup>

A kapuvári orvosdinasztiából származó Lumniczer Sándor – aki a magyar sebészet és szemészet kiemelkedő alakja, a magyar plasztikai sebészet megteremtője,

<sup>83</sup> A teljesség igénye szétfeszítené tanulmányunk kereteit, csak a fontosabb személyekről emlékezünk meg.

<sup>84</sup> Markusovszky-kutatásaira a felsoroltakon kívül lásd még: ANTALL 1969a.; ANTALL 1793a.; ANTALL – KAPRONCZAY 1973a.; ANTALL József: Markusovszky Lajos. (Nagy magyar orvosok). *Magyar Nemzet*, 1979. augusztus 8.; ANTALL 1988b.

<sup>85</sup> ANTALL 1966.

<sup>86</sup> ANTALL 1969b.

<sup>87</sup> ANTALL – KAPRONCZAY 1979a.; ANTALL – KAPRONCZAY 1979b.

<sup>88</sup> További változatok: ANTALL – KAPRONCZAY 1981.; ANTALL – KAPRONCZAY 1984.

<sup>89</sup> ANTALL 1967d.; ANTALL 1968e.; ANTALL 1969c. [https://www.kapuvár.hu/varos/hires/?catalog3\\_id=35&Mzoom=catalog32612](https://www.kapuvár.hu/varos/hires/?catalog3_id=35&Mzoom=catalog32612) (2024. február 27.)

<sup>90</sup> ANTALL – KAPRONCZAY 1978. Bővebben lásd erre újabban: KAPRONCZAY – JÁKI 2002. 52–57. Korányi tevékenységére újabban lásd: KORÁNYI 2013. Újabb forrásközlés életútjához kapcsolódóan: SIMON 2015. (Szakirodalmi összefoglalóval.)

valamint az első magyar honvéd sebészorvosi könyv (1849) megalkotója volt – ugyan-csak azok közé a magyar orvosok köz tartozik, akik részt vettek – ő jelesül pályakezdőként – az 1848–49-es szabadságharcban, majd a kiegyezés után a magyar orvosi ellátórendszer megteremtésében úttörő szerepet vállaltak. Nagyobb életrajzi összefoglaló nem készült róla,<sup>91</sup> az eddig megjelentek tekintetében a legteljesebb áttekintés Antall József, aki életútját 1967 óta kutatta,<sup>92</sup> s a teljes áttekintést az *Orvosi Hetilap*ban publikálta 1971-ben Váradi Lillával.<sup>93</sup> Az életút feltárásának tanulságaként az orvos „sokoldalú érdeklődését, nagy műveltségét, kiegyensúlyozott emberi magatartását” fogalmazta meg.<sup>94</sup> Amikor Antall József Lumniczernek a kiegyezés utáni tevékenységét tekintette át – Eötvös miniszterségének idején tudományszervezőként, intézményalapítóként is működött, valamint részt vett a közegészségügyi törvényjavaslat kidolgozásában is<sup>95</sup> –, valójában a tudományos pályafutás dualizmus kori politikai, tudománypolitikai, művelődéstörténeti, tudománytörténeti, intézménytörténeti komplexitásának lehetőségét vizsgálta.

Végezetül az erdélyi, kolozsvári származású Jendrassik Ernőét kell kiemelni az Antall József által feltárt életutak közül, akinek tevékenysége már a korszak második felére, illetve a századfordulóra és a XX. század első két évtizedére esett. Jendrassik sokrétű munkásságának kiemelkedő területe a neurológia, az ideggyógyászat volt, közelebről az örökölhető idegbetegségek, a reflexek. Emellett a magyar orvosi szaknyelv megteremtésében – mint magyar vonatkozású egyetemes művelődéstörténeti jelenség – szerzett érdemeit kell kiemelni. Antall József az ő nemzetközi tudományos kapcsolatrendszeréhez tárt föl forrásszinten adalékokat: a nemzetközi szinten ismert tudósnak a Jean Martin Charcot-val és Pierre Marie-val folytatott levelezését tárta föl és publikálta magyar és francia nyelven egy munkacsoport keretében.<sup>96</sup>

\*

<sup>91</sup> CSILLAG 1965. 136–139.; KAPRONCZAY 1992. (A korábbi, Antall József kutatásait megelőző és az őt követő egyéb szerzői publikációkkal.) Legújabbán lásd: KISS 2023.

<sup>92</sup> ANTALL 1967e. További publikációk: ANTALL 1968f., ANTALL 1968g.; ANTALL 1969e.

<sup>93</sup> ANTALL – VÁRADI 1971.

<sup>94</sup> ANTALL – VÁRADI 1971. 694.

<sup>95</sup> ANTALL – VÁRADI 1971. 696.

<sup>96</sup> ANTALL – KAPRONCZAY – VIDA 1978a.; ANTALL – KAPRONCZAY – VIDA 1978b. Jean Martin Charcot (1825–1893) francia neurológus és a kóréletlan párizsi professzora. Pierre Marie (1853–1940) neurológus Charcot francia rezidense volt. Jendrassik tevékenységére átfogóan a korábbi, 1950–1960-as években készült írások áttekintésével lásd: REGÖLY-MÉREI 1971. Újabbán: PISZTORA 1995. 2401–2405. (Bő, teljeskörű szakirodalmi összefoglalóval.)

Tanulmányunkban Antall József orvostörténeti kutatásainak főbb vonulatait tekintettük át. Ehhez először meghatároztuk helyét a XX. század második felének magyar történeti, művelődéstörténeti, tudománytörténeti kutatásai között. Ezt követően áttekintettük munkásságának számszerűsíthető vonatkozásait életművének közreadott bibliográfiájára építve, ami módot adott munkásságának szakaszolására, pályáivének megrajzolására és a pályaszakaszok dinamikájának értékelésére. Ennek nagy tanulsága, hogy összességében hatalmas és eredményes munkát végzett, munkáinak mintegy 92%-a már életében napvilágot látott nyomtatásban. Publikációs tevékenysége abban az időszakban bontakozott ki érdemben, amikor intézményvezetői és tudományszervezési feladatok még nem terhelték dominánsan. S bár pályakezdése az 1956-os forradalomban vitt szerepe miatti retorziók okán nehezen, illetve késve indult – mondhatni újra kellett indítania azt –, ám abban a tudományos–műzeumi–történeti közegben, amit a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, valamint a hozzá kapcsolódó intézmények (patikamúzeumok, kiállítóhelyek) jelentettek, eredményesen, az átlag fölötti hatékonysággal ki tudta bontakoztatni kutatói képességeit. Több száz publikációja, tanulmányainak, forrásközléseinek, kisebb terjedelmű közleményeinek, előadásainak, szerkesztett köteteinek sora azt igazolja, hogy nemcsak tudományszervezői, intézményszervezői ambícióit tudta kamatoztatni, hanem az alap kutatásban, a forrásfeltárásban rejlő lehetőségeket is megragadta, mégpedig történeti kvalitásai mellett, levéltárosi tudásának, felkészültségének köszönhetően. Önállóan és kutatótársaival egyaránt jól tudott dolgozni, amit a nagyszámú társszerzős tanulmány bizonyít.

Antall József életműve a mai tudományometriai megközelítések szerint is átlag felettinek minősül a humán tudományok koordinátái között. Emellett azonban különös figyelmet fordított arra is, hogy a nagyközönség számára is érthető, ám színvonalas módon adja közre munkájának eredményeit – ez a tevékenysége a magyar tudományos népszerűsítés nagy korszakával esett egybe, az 1960–1980-as évek időszakával, amikor mondhatni „önálló iparág” épült a tudományos ismeretterjesztésre, és több tíz-, sőt százezres példányszámban jelentek meg, és olvasták azokat a lapokat is, melyekben Antall József publikált.

Antall Józsefet elsősorban a XIX. századi magyar történelem érdekelte, ezen belül a magyar polgári–nemzeti átalakulás kérdései, a nemzeti liberalizmus időszaka, a reformkor és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, és nem utolsósorban a kiegyezés időszaka. Orvostörténeti stúdiumai is, melyek legnagyobbbrészt a polgárosuló Magyarország orvosi intézményrendszerének megteremtésre irányultak, ezekhez a témakörökhöz kapcsolták kutatásainak irányát. Ugyanakkor a megelőző időszakokra, a kora újkori vonatkozásokra (magyarországi holland és török kapcsolatok) szintén kitekintést tett, és elévülhetetlen érdeme volt abban, hogy ráirányította

a figyelmet a protestáns németalföldi tudományosság alapvető hatására a magyarországi tudományos életre. Ugyanez vonatkozik a magyarországi honvédorvosok hatására, szerepére az Oszmán Birodalom XIX. századi, európai mintát célzó modernizációs törekvéseiben.

## Bibliográfia

- ANTALL 1957. ANTALL József: Eötvös József ismeretlen írása. *Pedagógiai Szemle*, 1957/1. 37–41.
- ANTALL 1963. ANTALL József: Eötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése. *Magyar Könyvszemle*, 1963/1–2. 100–107.
- ANTALL 1964. ANTALL József: A homeopátia tegnap és ma. *Természettudományi Közlöny*, 1964/11. 518–521.
- ANTALL 1965a. ANTALL József: Markusovszky Lajos 1815–1893. *Élet és Tudomány*, 1965/29. 1372–1374.
- ANTALL 1965b. ANTALL József: Bugát Pál 1793–1865. *Élet és Tudomány*, 1965/44. 2067–2071.
- ANTALL 1965c. ANTALL József: Markusovszky Lajos 1815–1893. *Természettudományi Közlöny*, 1965/5. 238–239.
- ANTALL 1965d. ANTALL József: Semmelweis Ignác (1818–1866). *Természettudományi Közlöny*, 1965/7. 289–293.
- ANTALL 1965e. ANTALL József: Semmelweis. 1818–1865. *Gyógyszerészet*, 1965/1. 1–5.
- ANTALL 1966. ANTALL József: Toldy Ferenc két arca. A diétetika és az irodalomtörténet tanara. *Természettudományi Közlöny*, 1966/5. 227–230.
- ANTALL 1967a. ANTALL József: Semmelweis Ignác. 1818–1865. In: *Az Élet és Tudomány tudományos kalendárium 1968*. Hírlapkiadó, Budapest, 1967. 209–214.
- ANTALL 1967b. ANTALL József: Benedek István: Semmelweis és kora. Budapest, 1967. Gondolat. 473 p. *Természettudományi Közlöny*, 1967/10. 478.
- ANTALL 1967c. A[NTALL] J[ózsef]: Dr. Gortvay György – Dr. Zoltán Imre: Semmelweis élete és munkássága. (Akadémiai Kiadó, 1966, 292 oldal. Ára 65 Ft.) *Élet és Tudomány*, 1967/18. 583.
- ANTALL 1967d. ANTALL József: Korányi Sándor hagyatéka az Országos Orvostörténeti Könyvtárban és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban. In: *Korányi Sándor emlékére születésének 100. évfordulóján. (Az 1966. jún. 18-án tartott ünnepi ülés anyaga.)* Szerk. MAGYAR Imre – REGÖLY-MÉREI Gyula. (A Korányi Sándor Társaság Tudományos ülései VII.) Akadémiai, Budapest, 1967. 129–134.

- ANTALL 1967e. ANTALL József: Lumniczer Sándor, 1821–1892. *Természettudományi Közlöny*, 1967/1. 14–15.
- ANTALL 1968a. ANTALL, József: Welche Rolle spielten das Familienheim und die Schule in der Entwicklung von Semmelweis' Persönlichkeit? *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1968. 95–126.
- ANTALL 1968b. ANTALL, József: The Contemporary Portraits of Ignác Semmelweis. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1968. 159–164.
- ANTALL 1968c. ANTALL, József: The exhibition of the Semmelweis Medical Historical Museum opened. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1968. 281–287.
- ANTALL 1968d. ANTALL József: Semmelweis és a pesti orvosi iskola kialakulása. *Élet és Tudomány*, 1968/26. 1203–1207.
- ANTALL 1968e. ANTALL József: Gedenkbuch über Sándor Korányi. Die wissenschaftlichen Sitzungen der Sándor Korányi-Gesellschaft. Band VII (1966). Akademie Verlag. Budapest, 1967. 134 Seiten (ung.). *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1968. 277–278.
- ANTALL 1968f. ANTALL József: Lumniczer Sándor és a pesti orvosi iskola. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1968. 57–73.
- ANTALL 1968g. ANTALL, József: Sándor Lumniczer and the Medical School of Pest. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1968. 75–84.
- ANTALL 1969a. ANTALL József: Egy ismeretlen levél – Poor Imre szakítása Markuszovszky Lajossal. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1969. 141–148.
- ANTALL 1969b. ANTALL József: Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Oltványi Ambrus. Budapest, 1969. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1969. 293–294.
- ANTALL 1969c. ANTALL József: Jókai Mór ismeretlen levele Korányi Frigyeshez és Laborfalvi Róza halála. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1969. 149–153.
- ANTALL 1969d. ANTALL, József: Homeopathy and Medical Education in Hungary. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1969. 99–114.
- ANTALL 1969e. ANTALL József: Lumniczer Sándor. In: *A magyar orvosi iskola mesterei*. Szerk. RÉTI Endre. Medicina, Budapest, 1969. 59–70.
- ANTALL 1970. ANTALL József: Egy tévedés nyomában – a „Semmelweis-mosdó”. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1970. 225–231.

- ANTALL 1971a. ANTALL József: Homeopathy and Medical Education in Hungary. In: *Emlékkönyv a Semmelweis Orvostudományi Egyetem fennállásának 200 éves jubileumi ünnepségeiről*. Összeállította LOMBOS Lajos – RAJHATY Gyuláné – MÉSZÁROS András. Orvostudományi Egyetem, Budapest, 1971. 99–114.
- ANTALL 1971b. ANTALL József: Kovács Pál orvosi tevékenysége és a homeopátia. *Magyar Gyógyszerészeti Társaság Győr-Moson-Sopron Megyei Szervezetének Híradója*, 1971/4. 19–21.
- ANTALL 1972a/b/c/d. ANTALL József: Semmelweis Ignác életútja, 1818–1865. In: *Képek a gyógyítás múltjából*. Szerk. ANTALL József. (*Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, Suppl. 5.) Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Medicina, Budapest, 1972. 67–76. (Angolul: Pictures from the Past of the Healing Arts. Ed. József ANTALL. Uo.; németül: Aus der Geschichte der Heilkunde. Red. József ANTALL. Uo.; oroszul: Картины лечения в прошлом. Ред. Ежэф АНТАЛЛ. Уо.)
- ANTALL 1973a/b/c. Semmelweis kórtörténetének nyomában. Bécs és Budapest levelezése. ▪ Tracing Semmelweis' case history. Correspondence between Vienna and Budapest. ▪ Auf der Spur der Krankengeschichte von Semmelweis. Korrespondenz zwischen Wien und Budapest. Összeállította ANTALL József. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1973. 129–188.
- ANTALL 1976a. ANTALL, József: Wien und Budapest in Leben und Werk von I. Ph. Semmelweis. Ungarisches Pressebüro, Wien, 1976. (Különnyomat. Eredeti közlés: *Ungarn-Hefte*, 1976/6. 35–55.)
- ANTALL 1976b. Antall József: Semmelweis kórtörténete nyomában – A legújabb bécsi kutatások eredményei és lehetőségei. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1976. 135.
- ANTALL 1977a. ANTALL József: Semmelweis kórtörténete nyomán. *Orvosi Hetilap*, 1977/15. 857–858.
- ANTALL 1977b. ANTALL József: Semmelweist nem ölték meg. *Élet és Irodalom*, 1977/20. 2.
- ANTALL 1977c. ANTALL József: Egy évszázados per. Semmelweiseről tegnap és ma. *Új Tükör*, 1977/31. 5.
- ANTALL 1977d. ANTALL József: Az egységes magyar iskolarendszer megszületése – a Ratio Educationis. In: *Az Élet és Tudomány kalendáriumuma 1977*. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1977. 84–90.
- ANTALL 1978a. ANTALL, József: Semmelweis und die ungarische medizinische Schule unter dem Aspekt diagnostischer Leistungen. In: *Medizinische Diagnostik in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Heinz Goerke zum 60. Geburtstag*. Hrsg. Christa HABRICH. (Neue Münchner Beiträge zur Geschichte der Medizin und Naturwissenschaften. Medizinhistorische Reihe, Band 7/8.) Werner Fritsch, München, 1978. 293–308.

- ANTALL 1978b. ANTALL József: Semmelweis betegsége és halála. Bevezetés a nyilvánosságra hozott bécsi kórtörténet alapján kialakult vitához. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1978. 9–13.
- ANTALL 1978c. ANTALL, József: Semmelweis' Krankheit und Tod. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1978. 15–21.
- ANTALL 1978d. ANTALL József: Semmelweis Ignác hiányzó gimnáziumi tanéve. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1978. 211–213.
- ANTALL 1980. ANTALL, József: Die Semmelweis-Forschung und die ungarische medizinische Geschichtsschreibung. In: *Jahrbuch der Universität Düsseldorf 1978–80*. Univesitität Düsseldorf, [Düsseldorf, 1980.] 305–316.
- ANTALL 1981. ANTALL, József: Wien und Budapest im Lebenswerk Semmelweis. In: *Festschrift für Erna Lesky zum 70. Geburtstag*. Hrsg. von Kurt GANZINGER – Manfred SKOPEC – Helmut WYKLIČKY. Hollinek, Wien, 1981. 13–23.
- ANTALL 1982. ANTALL, József: Wien und Budapest im Lebenswerk Semmelweis. *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 1982/7. 161–167.
- ANTALL 1984. ANTALL József: Semmelweis szülőháza – a Múzeum otthona. Semmelweis Ignác életútja, 1818–1865. In: *Képek a gyógyítás múltjából*. Szerk. ANTALL József – BUZINKAY Géza. (*Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, Suppl. 13–14.) Medicina, Budapest, 1984. (2., javított kiadás). 11–25.
- ANTALL 1986a. *Az 1934. évi középiskolai reform. A törvényjavaslat előkészítése és vitája*. Összeállította, szerk. és a bevezető tanulmányt írta ANTALL József. (A tantervelmélet forrásai 7.) Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1986.
- ANTALL 1986b., 2014b. ANTALL József: Magyar–holland orvostörténeti kapcsolatok. Gondolatok, teendők, kutatási irányok. In: *Hollandból magyarra... Kulturális történelmi tanulmányok és szemelvények*. Szerk. BERNÁTH István. Terra, Budapest, 1986. 135–148. Megjelent: *Antall József orvostörténeti írásai*. Összeállította KAPRONCZAY Károly, sajtó alá rendezte GAZDA István. A digitális kiadás elkészítésében közreműködött a Hungarus Bt. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2014. (S. p.)
- ANTALL 1987. ANTALL, József: Die neuralgische Punkte der Semmelweis-Forschung. In: *Atti del XXXII Congresso Nazionale della Società Italiana di Storia della Medicina. (Padova – Trieste, 19–21 settembre 1985)*. La Garangola, Padova, 1987. 117–125.
- ANTALL 1988a. ANTALL József: Semmelweis Ignác (1818–1865). In: *Historia medica hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából*. Összeállította és szerk. ANTALL József – BIRTALAN Győző – SCHULTHEISZ Emil. Medicina, Budapest, 1988. 39–42.

- ANTALL 1988b. ANTALL József: Markusovszky Lajos (1815–1893). In: *Historia medica hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából.* Összeállította és szerk. ANTALL József – BIRTALAN Győző – SCHULTHEISZ Emil. Medicina, Budapest, 1988. 36–38.
- ANTALL 1998c. ANTALL József: A nemzeti liberalizmus egészségügyi politikája és a pesti orvosi iskola. In: *Historia medica hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából.* Szerk. ANTALL József – BIRTALAN Győző – SCHULTHEISZ Emil. Medicina, Budapest, 1988. 24–28.
- ANTALL 1991. ANTALL, József: Ignác Semmelweis (1818–1865). In: *Klassiker der Medizin II. Von Philippe Pinel bis Viktor von Weizsacker.* Hrsg. Dietrich von ENGELHARDT – Fritz HARTMANN. Beck, München, 1991. 190–202.
- ANTALL 1993a. ANTALL, József: Semmelweis und die Pester medizinische Schule. In: WEINSHEIMER, Gerd: *Das Modell einer Zahnarztpraxis mit Labor (1896) im Semmelweismuseum Budapest.* Vorwort von P. SCHULZ und M. PUTSCHER. (Kölner medizinhistorische Beiträge.) Forschungsstelle Robert-Koch-Strasse, Köln, 1993. 1–22.
- ANTALL 1993b. ANTALL, József: Semmelweis's birthplace – the home. ▪ The Life of Ignác Fülöp Semmelweis. In: *Pictures from the Past of the Healing Arts. A Guidebook to the Semmelweis Museum, Library and Archives.* (2. revised, and abridged edition.) (*Orvostörténeti Közlemények ▪ Communicationes de Historia Artis Medicinae*, Suppl. 18.) Semmelweis Kiadó, Budapest, 1993. 11–26.
- ANTALL 1993c. ANTALL, József: Wielcy lekarze węgierscy Ignacy Semmelweis. Archiwum historii i filozofii medycyny. *Polskii Towarzystwo Historii Medycyny i Farmacji*, 1993/1. 3–8.
- ANTALL 1994a. ANTALL József: Semmelweis szülőháza – a Múzeum otthona. ▪ Semmelweis Ignác életútja, 1818–1865. In: *Képek a gyógyítás múltjából. Kiállítási vezető.* (*Orvostörténeti Közlemények ▪ Communicationes de Historia Artis Medicinae*, Suppl. 19.) (3., javított kiadás.) Akaprint, Budapest, 1994. 11–24.
- ANTALL 1994b., 2007. ANTALL József: *Modell és valóság.* 1–2. kötet. Athenaeum, Budapest, 1994.<sup>1</sup>; Antall József Alapítvány, Budapest, 2007.<sup>2</sup>
- ANTALL 2012. ANTALL József: A magyar orvosképzés a XVIII–XIX. században. In: *Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományszervező Antall József írásából. Születése 80. évfordulója tiszteletére.* Összeállította és az életrajzi bevezetőt írta KAPRONCZAY Károly. Az előszót írta VARGA Benedek. Szerk. és sajtó alá rendezte GAZDA István. A bibliográfiai függelék összeállításában közreműködött KAPRONCZAY Katalin. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 95.) Magyar Orvostörténelmi Társaság – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – MATI, Budapest, 2012. (S. p.) [https://real.mtak.hu/21009/1/08\\_antall\\_teljes.pdf](https://real.mtak.hu/21009/1/08_antall_teljes.pdf) (2024. február 24.)

- ANTALL 2014a. *Antall József orvostörténeti írásai*. Összeállította KAPRONCZAY Károly, sajtó alá rendezte GAZDA István. A digitális kiadás elkészítésében közreműködött a Hungarus Bt. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2014.
- ANTALL 2014b. ANTALL József: A magyar orvosképzés a XVIII–XIX. században. In: *Antall József orvostörténeti írásai*. Összeállította KAPRONCZAY Károly, sajtó alá rendezte GAZDA István. A digitális kiadás elkészítésében közreműködött a Hungarus Bt. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2014. (S. p.)
- ANTALL 2014c. ANTALL József: A török–magyar történelmi-orvosi kapcsolatok múltjából. In: *Antall József orvostörténeti írásai*. Összeállította KAPRONCZAY Károly, sajtó alá rendezte GAZDA István. A digitális kiadás elkészítésében közreműködött a Hungarus Bt. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2014. (S. p.)
- ANTALL – KAPRONCZAY 1973a. ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: Markusovszky Lajos. *Orvosi Hetilap*, 1973/30. 1815–1817.
- ANTALL – KAPRONCZAY 1973b. ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: Bugát Pál. *Orvosi Hetilap*, 1973/28. 1689–1691.
- ANTALL – KAPRONCZAY 1978. ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: Korányi Frigyes és a pesti orvosi iskola. *Orvosi Hetilap*, 1978/32. 1969–1971.
- ANTALL – KAPRONCZAY 1979a. ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: Toldy Ferenc az orvos. In: *A Toldy Ferenc Gimnázium évkönyve 1978–79*. Szerk. PATAKI Gyula. Toldy Ferenc Gimnázium, Budapest, 1979. 69–81.
- ANTALL – KAPRONCZAY 1979b. ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: Toldy Ferenc az orvos. *Orvostörténeti Közlemények* ■ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1979. 105–122.
- ANTALL – KAPRONCZAY 1981. ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: Toldy Ferenc, az orvos. *Orvosi Hetilap*, 1981/34. 2105–2108.
- ANTALL – KAPRONCZAY 1984. ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: Toldy Ferenc az orvos. In: *A ceglédi Turini Százás Küldöttség Múzeumbaráti Kör évkönyve 1984*. Magyar Antal, Cegléd, 1984. 47–67
- ANTALL – KAPRONCZAY 1988. ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: A nagyszombati orvosi kar felállítása és a magyar orvosképzés iránya. In: *Historia medica hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából*. Összeállította és szerk. ANTALL József – BIRTALAN Győző – SCHULTHEISZ Emil. Medicina, Budapest, 1988. 21–23.
- ANTALL – KAPRONCZAY – VIDA 1978a. ANTALL József – KAPRONCZAY Károly – VIDA Tivadar: Jean Martin Charcot, Pierre Marie és Jendrassik Ernő levelezése (1887–1896). *Orvostörténeti Közlemények* ■ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1978. 103–104.
- ANTALL – KAPRONCZAY – VIDA 1978b. ANTALL, József – KAPRONCZAY, Károly: – VIDA, Tivadar: Charcot, Pierre Marie et Ernő Jendrassik (1887–1896). *Orvostörténeti Közlemények* ■ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1978. 105–135.

- ANTALL – R. HARKÓ – VIDA 1968. ANTALL József – R. HARKÓ Viola – VIDA Tivadar: Semmelweis Ignác összegyűjtött kéziratai. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communications de Historia Artis Medicinae*, 1968. 185–267.
- Antall-bibliográfia*, 2014. *Antall József (1932–1993) történész, művelődéstörténész, muzeológus, pedagógiatörténész, orvostörténész, tudományszervező, miniszterelnök tudományos és ismeretterjesztő írásainak bibliográfiája*. Összeállította GAZDA István – KAPRONCZAY Katalin – BODORNÉ SIPOS Ágnes. (A Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei 5.) Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2014. (Megjelent a *Kaleidoscope* internetes folyóiratban is változatlan tartalommal: <http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=120>; 2024. február 24.)
- BENEDEK 1967. BENEDEK István: *Semmelweis és kora*. Gondolat, Budapest, 1967.
- BŐSZE – KAPRONCZAY 2013. BŐSZE PÉTER – KAPRONCZAY Katalin: Bugát Pál munkássága. *Magyar Orvosi Nyelv*, 2013/2. 104–123.
- CSILLAG 1965. CSILLAG István: Két ismeretlen magyar nyelvű sebészeti nyomtatvány. II. Lumniczer Sándor írta az első magyar honvéd sebészorvosi könyvet (1849). *Magyar Tudomány*, 1965/2. 134–139.
- FONT 2000. FONT Zsuzsa: Adalékok Enyedi Sámuel életéhez. In: *Mihálynap kiadvány*. *Írások Ilia Mihály születésnapjára*. Szerk. SALY Noémi. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 2000. 105–112.
- FÜLÖP 1986. *Markusovszky Lajos*. Összeállította [FÜLÖP Katalin]. (Vasi életrajzi bibliográfiák.) Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, [Szombathely,] 1985. [!1986.]
- GAAL 2010. GAAL György: Kolozsvári Dimián Pál (1665–1720). *Keresztény Magvető*, 2010/2. 172–188.
- H. TÓTH 1991. H. TÓTH Imre: Karcagújszállási-Carceus Márton élete és művei. *Magyar Könyvszemle*, 1991/4. 325–341.
- HÖGYES 1896. HÖGYES Endre: *Emlékbeszéd Markusovszky Lajos... felett*. Akadémiai, Budapest, 1896.
- KAPRONCZAY 1997. KAPRONCZAY Károly: Oroszhegyi Józsa. *Lege Artis Medicinae*, 1997/7(3). 188–189.
- KAPRONCZAY 1992. KAPRONCZAY Károly: Lumniczer Sándor emlékezete. *Orvosi Hetilap*, 1992/38. 2447–2448.
- KAPRONCZAY 2000a. KAPRONCZAY Katalin: Bugát Pál (1793–1865). In: *Híres magyar orvosok*. Szerk. KAPRONCZAY Károly – SZARVASHÁZI Judit. Galenus, Budapest, 2000. 23–27.
- KAPRONCZAY 2000b. KAPRONCZAY Károly: Honvédorvosok török emigrációban. *Magyar Tudomány*, 2000/3. 289–295.

- KAPRONCZAY 2014. KAPRONCZAY Károly: Bevezetés. Antall József és az orvostörténelem. In: *Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományszervező Antall József írásából. Születése 80. évfordulója tiszteletére*. Összeállította és az életrajzi bevezetőt írta KAPRONCZAY Károly. Az előszót írta VARGA Benedek. Szerk. és sajtó alá rendezte GAZDA István. A bibliográfiai függelék összeállításában közreműködött KAPRONCZAY Katalin. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 95.) Magyar Orvostörténelmi Társaság – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – MATI, Budapest, 2012. (S. p.) [https://real.mtak.hu/21009/1/08\\_antall\\_teljes.pdf](https://real.mtak.hu/21009/1/08_antall_teljes.pdf) (2024. február 24.)
- KAPRONCZAY 2017. KAPRONCZAY KÁROLY: A Semmelweis-kutatás története. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 2017. 5–15.
- KAPRONCZAY 2020a. KAPRONCZAY Károly: Gondolatok a politikus Antall József múltbéli szakmai tevékenységének megértéséhez. *Valóság*, 2020/2. 101–116.
- KAPRONCZAY 2020b. KAPRONCZAY Károly: Antall József és a Semmelweis-kutatás új útjai. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 2020/1–4. 7–12.
- KAPRONCZAY – GAZDA 2014. *Antall József orvostörténeti írásai*. Összeállította KAPRONCZAY Károly, sajtó alá rendezte GAZDA István. A digitális kiadás elkészítésében közreműködött a Hungarus Bt. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2014.
- KAPRONCZAY – JÁKI 2002. KAPRONCZAY Károly: Balassa János és a pesti orvosi iskola. Szerk. JÁKI László. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002.
- KAPRONCZAY – VIDA 1975. KAPRONCZAY Károly – VIDA Tivadar: Tarczay Kálmán törökországból 1871-ben írt levelei. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1975/4. 25–279.
- KISS 2023. KISS László: Egy orvosdinasztia kevésbé ismert tagja: dr. Lumniczer Sándor (1896–1958). *Orvosi Hetilap*, 2023/5. 195–197.
- KORÁNYI 1902. KORÁNYI Frigyes: *Emlékbeszéd Markusovszky Lajos fölött: a Budapesti Kir. Orvosegyesület 1902. évi október hó 14-iki LXV. nagygyűlésén tartott emlékbeszéd*. Pesti Lloyd-társulat, Budapest, 1902.
- KORÁNYI 2013. KORÁNYI László: Korányi Frigyes professzor 1827–1913. *Magyar Tudomány*, 2013/5. 593–596.
- KOSÁRY 1983. KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest, 1983.<sup>1</sup>
- KRÁSZ 2023. KRÁSZ Lilla: Mária Terézia (köz)egészségügyi reformjainak olvasatai. *Századok*, 2023/3. 537–560.
- MARIKOVSKY 1905. *Markusovszky Lajos válogatott munkái*. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte MARIKOVSKY György. Franklin, Budapest, 1905.

- PAPPNÉ TAR CZAY 1975. PAPPNÉ TAR CZAY Gizella: Egy magyar orvos törökországi levelei. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1975/4. 249–254.
- PATAKI 2004. PATAKI Jenő: A Teleki család udvari és házi orvosai. In: PATAKI Jenő: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Neumann Kht., Budapest, 2004. (S. p.) [https://mek.oszk.hu/05400/05413/pdf/pataki\\_telekicsalad.pdf](https://mek.oszk.hu/05400/05413/pdf/pataki_telekicsalad.pdf) (2024. február 24.)
- PISZTORA 1995. PISZTORA Ferenc: Jendrassik Ernő, a belgyógyász-neurológus pszichiátriai érdeklődése és munkássága. *Orvosi Hetilap*, 1995/44. 2401–2405.
- REGÖLY-MÉREI 1971. REGÖLY-MÉREI Gyula: Jendrassik Ernő helye a belorvostan hazai történetében. *Orvosi Hetilap*, 1971/48. 3017–3019.
- RMKT III. SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár. III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig. Megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Első rész 1–2547. sz. (1480–1670)* M. Tud. Akadémia, Budapest, 1896.
- SIMON 2015. SIMON Katalin: Európa – orvosi szemmel. A „száműzött” Korányi Frigyes utazásai és 1955. évi naplója. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 2015. 2. kötet. 223–294.
- SZINNYEI 1906. (XI.) SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. XI. kötet, Popeszky-Rába*. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1906.
- VARGA 2012. VARGA Benedek: Antall József és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. *Orvostörténeti Közlemények* ▪ *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 2012/1–4. 2–22.
- VASY 2013–2014. VASY Endre Levente: Egy nem min dennapi polgári életút a XIX. században – Dr. Tarczay Kálmán élete. *Matrikula*, 2013/3. 6–24.; Egy nem mindennapi polgári életút a XIX. században. Dr. Tarczay Kálmán élete (második rész). *Uo.*, 2013/4. 1–14.; Egy nem mindennapi polgári életút a XIX. században. Dr. Tarczay Kálmán élete. [Harmadik rész.] *Uo.*, 2014/1. 21–39.
- WESZPRÉMI 1970. WESZPRÉMI István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz. I. és II. tized*. Ford. VIDA Tivadar. Medicina, Budapest, 1970.

KATALIN MÁRIA KINCSES

JÓZSEF ANTALL'S MEDICAL HISTORY RESEARCH

*(Abstract)*

Before taking on his political role as prime minister of Hungary, József Antall (1932–1993) enjoyed an academic career that spanned three decades. From the early to mid-1960s, Antall conducted research in Hungarian medical history at the institutional level. With a foundation based in science, he subsequently built and shaped his political career with skills and perspectives gleaned through medical-historical scientific management, i.e., through his ability to recognize ideals and see their place within the system, and with an appreciation of the importance of international – principally European – relations, through which he could expand the scope of the cultivation and interpretation of Hungarian scientific history within a universal framework.

Our study focuses on the most important facets of József Antall's medical history research and places it among Hungarian historical, cultural, and scientific research in the second half of the 20th century. Based on his published output, we attempt to quantify the various aspects of his oeuvre (divided into periods), track his development, and evaluate the dynamics of each period. The conclusion that we should draw is that József Antall, for all intents and purposes, carried out his tasks with admiration and success, for approximately ninety-two percent of his work appeared in print over the course of his lifetime. His publishing endeavors unfolded mainly during the period when he was still unburdened by the tasks associated with running an institution and organizing scientific research and programs. His career had a difficult, i.e., delayed, start because of the backlash that he faced over his role in the 1956 Hungarian Revolution. For all intents and purposes, he had to begin anew. In the environment (science / museums / historians) of the Semmelweis Museum, Library and Archive of the History of Medicine – including its associated facilities (pharmacy museums and exhibition halls), he was able to hone his abilities as a researcher to above-average efficacy. Several hundred publications and several studies, source publications, shorter communiques, lectures, and edited volumes show that he was indeed capable of utilizing not only his ambitions as a science and institutional organizer, but also the opportunities lying in basic research and the exploration of sources, as well as his qualities as a historian and skills as an archivist. He could

work alone or with his research colleagues, which is demonstrated by the numerous studies that he coauthored.

József Antall's oeuvre is considered above average in the constellation of the human sciences. Moreover, he strove to make his sophisticated results understandable and accessible to the public. This publication period coincided with the grand era of Hungarian scientific popularization (from 1960 to 1980), when a so-called "independent industry" based on the dissemination of scientific knowledge through newspapers and magazines with a circulation of tens of thousands, nay, hundreds of thousands, emerged, and József Antall published within its framework.

József Antall was chiefly interested in 19th century Hungarian history, including the Hungarian bourgeois-national transformation, national liberalism, the Reform Era and the 1848–49 Hungarian Revolution / War of Independence and the Austro-Hungarian Compromise of 1867. Marking the direction of his research, József Antall's medical history studies largely focused on the birth of the medical institutional system in Hungary over the course of the Bourgeois Era. He also looked at earlier eras and at modern references to his era (Dutch and Turkish relations in Hungary). His lasting achievement was to focus attention on the impact that scholarship in the Protestant Low Countries had had on science in Hungary, which referred to the impact and role of Hungarian military doctors in the modernization efforts of the Ottoman Empire in the 19th century, following on the heels of the European model.

KATALIN MÁRIA KINCSES

JÓZSEF ANTALLS MEDIZINHISTORISCHE FORSCHUNGEN

*(Resümee)*

Vor seiner politischen Rolle als ungarischer Ministerpräsident konnte József Antall (1932–1993) seit Anfang bis Mitte der 1960er-Jahre auf eine drei Jahrzehnte lange wissenschaftliche Laufbahn bei der Erforschung der ungarischen Medizingeschichte und bei der Schaffung von Institutionen für diese Forschungen zurückblicken. Anschließend gestaltete er auch seine Laufbahn mit wissenschaftlicher Gründlichkeit und mit den auf dem Gebiet der medizinhistorischen Wissenschaftsorganisation angeeigneten Fertigkeiten und Betrachtungsweisen: mit der Fähigkeit, die Werte zu erkennen und im System zu sehen, im Bewusstsein der Bedeutung der internationalen – betont europäischen – Beziehungen, wobei er den Rahmen der Pflege und Interpretation der ungarischen Wissenschaftsgeschichte innerhalb der universellen Grenzen erweiterte.

In der vorliegenden Studie behandeln wir die wichtigsten Züge der medizinhistorischen Forschungen von József Antall und bestimmen dazu deren Stellung unter den ungarischen historischen, kultur- und wissenschaftsgeschichtlichen Forschungen der zweiten Hälfte des 20. Jahrhundert. Danach haben wir auf der Grundlage des veröffentlichten Lebenswerkes die Bezüge seines Schaffens untersucht, die sich an Zahlen festmachen lassen. Dies gab uns die Möglichkeit, sein Schaffen in Perioden aufzuteilen, seinen Entwicklungsweg aufzuzeichnen und die Dynamik der einzelnen Perioden zu bewerten. Die große Lehre daraus besteht darin, dass er insgesamt eine gewaltige und erfolgreiche Arbeit leistete und etwa 92% seiner Arbeiten schon zu seinen Lebzeiten in gedruckter Form erschienen. Seine Publikationstätigkeit entfaltete sich hauptsächlich in der Periode, als ihn die Aufgaben als Institutionsleiter und Wissenschaftsorganisator noch nicht überwiegend belasteten. Seine Laufbahn begann durch die Retorsionen wegen seiner Rolle in der Revolution 1956 schwierig beziehungsweise verspätet, man kann sagen, dass er sie neu starten musste. In dem Umfeld von Wissenschaft, Museen und Historikern, das ihm das Museum, die Bibliothek und Archiv für Medizingeschichte Semmelweis sowie die verbundenen Einrichtungen (Apotheken-Museen und Ausstellungsräume) bedeuteten, konnte er seine Fähigkeiten als Forscher erfolgreich und mit überdurchschnittlicher Effektivität entfalten. Mehrere hundert Publikationen und eine Reihe seiner Studien, Quellen-

publikationen, Mitteilungen geringeren Umfangs, Vorträge und redigierten Bände beweisen, dass er nicht nur seine Ambitionen als Organisator für Wissenschaft und Institutionen nutzen konnte, sondern auch die in der Grundlagenforschung und in der Erschließung von Quellen verborgenen Möglichkeiten – neben seinen Qualitäten als Historiker und dank seinem Wissen und Rüstzeug als Archivar-ergriff. Er konnte sowohl selbständig arbeiten als auch mit seinen Forscherkollegen gut zusammenwirken, was auch zahlreiche Studien mit Ko-Autoren belegen.

József Antalls Lebenswerk wird in den Koordinaten der Humanwissenschaften als überdurchschnittlich bewertet. Daneben legte er besonderes Augenmerk darauf, die Ergebnisse seiner Arbeit auch auf eine der großen Öffentlichkeit verständliche, jedoch niveauvolle Weise publik zu machen. Diese Tätigkeit von ihm fiel mit der großen Epoche, der Zeit zwischen 1960 und 1980, der ungarischen wissenschaftlichen Popularisierung zusammen, als sozusagen ein „selbständiger Industriezweig“ auf die Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse aufbaute und Zeitungen, Zeitschriften in einer Auflage von mehreren zehntausend, ja sogar von hunderttausend Exemplaren erschienen, in denen József Antall publizierte.

József Antall interessierte sich in erster Linie für die ungarische Geschichte des 19. Jahrhunderts, darunter für die Fragen der ungarischen bürgerlich-nationalen Umgestaltung, die Periode des nationalen Liberalismus, das Reformzeitalter und für die Revolution und den Freiheitskampf 1848–49, und nicht zuletzt für den Zeitraum des Ausgleichs. Seine medizinhistorischen Studien richteten sich größtenteils auf die Schaffung eines Systems medizinischer Institutionen im Ungarn der Verbürgerlichung, diese Themenbereiche bedeuteten die Richtung seiner Forschungen. Gleichzeitig fiel sein Blick auf vorangegangene Zeitabschnitte, auf neuzeitliche Bezüge seiner Epoche (ungarisch-holländische sowie türkische Beziehungen). Unvergängliche Verdienste erlangte er dabei, dass er die Aufmerksamkeit auf die grundlegende Wirkung der protestantischen niederländischen Wissenschaftlichkeit auf das wissenschaftliche Leben in Ungarn richtete. Dasselbe bezieht sich auf Wirkung und Rolle der ungarischen Honved-Ärzte bei den Modernisierungsbestrebungen des Osmanischen Reiches im 19. Jahrhundert, die dem europäischen Muster folgten.